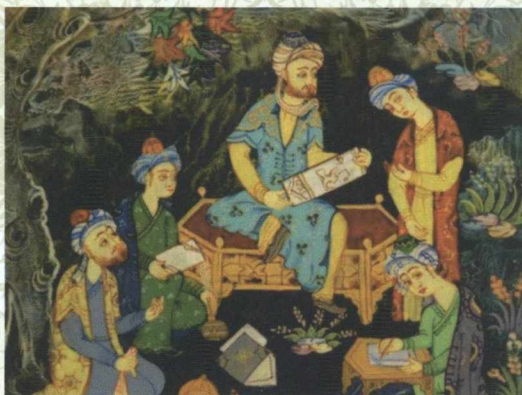

MIRKARIM OSIM

SEHRLI SO'Z

Mirkarim OSIM

SEHRLI SO‘Z

Ikkinchi nashr

7+

Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi
Toshkent – 2019

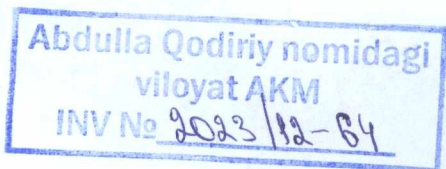
UO'K 821.512.133-32
KBK 83.3(50)-8
O-80

*Buyuk mutafakkir Alisher Navoiy tavalludining
578 yilligiga bag'ishlanadi.*

Osim, Mirkarim.

O-80 Sehrli so'z [matn]/M. Osim. Navoiy haqida hikoyalar. – T.: Cho'lpon nomidagi NMIU, 2019. – 80 b.
ISBN 978-9943-05-945-0

Ushbu to'plamda taniqli yozuvchi Mirkarim Osimning buyuk mutafakkir Alisher Navoiy haqidagi hikoyalari jamlangan. Hikoyalarda ulug' shoir olijanob inson, sadoqatli do'st, yosh ijodkorlarga mehribon ustoz sifatida gavdalanadi. Muallif Navoiyning ma'naviy qiyofasini chizishda aniq tarixiy faktlarga suyanagan.

UO'K 821.512.133-32
KBK 83.3(50)-8

ISBN 978-9943-05-945-0

© Mirkarim Osim, 2019
© Cho'lpon nomidagi NMIU, 2019
© Cho'lpon nomidagi NMIU, 2017

YAXSHINING SHAROFATI

– Musofir shahrida rangingizni sarg‘aytirib yurmoqdin murod nedur? – deb so‘rab qoldi Ali-sherdan hujrasiga mehmon bo‘lib kelgan pahlavon Muhammad. – O‘z shahringiz Hirotg‘a keting, Mashhadda sizga ne bor?

Podshoh Abulqosim Bobur o‘lgandan keyin¹ Navoiy Mashhad shahrida qolib, o‘qishni davom ettirayotgan edi.

– Hirot shahrida taxtga o‘ltirgan yangi podshoh meni qanday qarshi oladur, deb mulohaza qiladurmen, – javob berdi Alisher. – Abu Said zolim podshoh. Ulug‘bekning onasi Gavharshodbegimni va ko‘p shahzodalarni o‘ldirdi. Mening tag‘oyilarim aning dushmani tururlar, shul sababdin alar mirzo Husayn xizmatidadurlar.

Ketmon soqol pahlavonning kepchikdek qip-qizil yuzida hayrat alomati paydo bo‘ldi.

– Tag‘oyilaringiz bilan ne ishingiz bor? Siz sipohi ermas, shoir odamsiz. Ilkingizda nayza ermas, qalam tutib kelgansiz. Ne sababdin sizga zulm qilsun? Hirotda yaxshi odamlar ko‘p. Podshoh sizga yomon ko‘z bila qarasa, alar joningizga aro kirurlar.

¹ Sul-ton Abulqosim Bobur 1457-yilda vafot etgan edi.

Navoiy butun vujudi bilan ona shahriga intilar, qanot bog‘lab uchib ketgisi kelardi. Hamma do‘stlar unga shu maslahatni berar edilar. Biroq shoir oldiga qo‘yilgan qaynoq sho‘rvani ichishdan qo‘rqan kishidek sabr qilib turdi. Nihoyat, mamlakatda bir qadar osoyishtalik o‘rnatilgandan so‘ng Hirotga qaytishga jazm qildi.

Hirotdagi do‘stlari Alisherni xursandlik bilan kutib olishdi. Goh unisi, goh bunisi uni mehmonga chaqirib, yangi yozgan she‘rlarini o‘qitishar edi. Bir-ikki hafta vaqti xursandchilik bilan o‘tdi.

Endi o‘n to‘qqiz-yigirmaga kirgan tajribasiz yigitlar singari Navoiy pulni rasamadi bilan sarf qilishni bilmas edi. Qo‘li ochiqligi tufayli ko‘p o‘tmay otadan qolgan uncha-muncha pul ham somondek sovurilib ketdi, birovdan bir pul so‘rashni u o‘ziga or deb bilardi. Bir kuni yosh shoirning muxlisi va otaxoni Hasan Ardasher uni ko‘chada uchratib, rangi ro‘yini ko‘rdi-yu, kapalagi uchib ketdi.

– Sizga ne bo‘ldi, Alisher? Xastamusiz?

– Yo‘q, sog‘-salomatmen. Faqir kishi panada, deganlaridek, o‘z kulbanda bir qoshiq suv bila bir burda nong‘a qanoat qilib yotibmen.

– «Rang ko‘r, hol so‘r» deganlar burung‘ilar. Yemoq-ichmoqdin qisilib qolg‘on ko‘rinasiz. Menga boqing. She‘r bilan qorin to‘yg‘izib bo‘lmaydur. Sizga bir ish topayik.

Agar she‘r muxlisi bo‘lg‘on bir insofli amaldor sizni mulozim qilib olmoqqa rizolik bersa, xo‘p dermi erdingiz?

— Munosib bir kishiga mulozim bo‘lmoqdin ortmaydurmen. Birovning xizmatin qilmoq ayb ermas.

— Rost aytdingiz, bu nomus qilaturgan ish ermas. So‘zima quloq bering. Men bir kun Sulton Hasanbekning uylaridagi majlisda sizning bir she‘ringizni o‘qib erdim. Ul kishiga bag‘oyat xush keldi. Burunroq menga, bir pokiza, fahm-farosatli yigit bo‘lsa navkar qilib olur erdim, deb erdilar. Men sizni aytib ko‘ray. Qo‘li ochiq odam, yaxshi maosh bersa kerak.

Navoiy uning taklifini qabul qildi. Yosh bo‘lsa ham, she‘r muxlislari orasida dong‘i chiqqan Navoiydek shoirni mulozim qilib olganidan Hasanbek faxrlanar edi. Mulozim yoki navkar xizmatkorlik lavozimidan bir pog‘ona baland bo‘lib, u bek bilan xizmatkorlar o‘rtasida turadi, xo‘jayinning buyruqlarini xizmatkorlarga yetkazadi, dasturxon yozib, xo‘jayin oldiga ovqat qo‘yadi, u bilan birga o‘tirib ovqatlanadi, suhbat quradi.

Sulton Hasanbek odamshavanda, xushmuomala kishi edi-yu, lekin bir nuqsoni bor edi: u kechayukunduz sharob ichardi, otasiga taqlid qilib, uning o‘g‘li Mirzobek ham ko‘pincha mast bo‘lib yurar edi. Buning ustiga Navoiy jangovar bek bilan safarga birga chiqish, sahro, tog‘- Toshlarda yurish, harbiy safar qiyinchiliklarini u bilan baham ko‘rishga majbur edi.

Navoiy o‘z tengi keladigan Mirzobekni ichkilikdan qaytarishga, unda she‘r va musiqiyga havas

uyg‘otishga harakat qilardi. Musiqiyga havas uyg‘otish qiyin emasdi-yu, ichkilikdan ko‘nglini sovutish mumkin bo‘lmadi. Biroq shunga qaramay Mirzobek ko‘ngli oq yigit bo‘lib, mast bo‘lmagan vaqtlarida juda xushmuomala va rahmdil edi. Kunlardan bir kun yuz bergan bir hodisa buni tasdiqladi.

Husayn Boyqaro Xorazmda kuch to‘plab doimo Xurosonga hujum qilib turardi, uning bir to‘da askarlari Jah-Jah degan joydagi jangda mag‘lub bo‘lib, bir qismi qochib qutuldi, bir qismi o‘rovda qolib, asir tushdi. Bu jangda Abu Saidning yosh askarboshilaridan Mirzobek o‘zining usta jangchi, mohir qilichboz ekanini ko‘rsatdi. O‘sha vaqtning odatiga ko‘ra asirlarni askarboshilar va navkarlarga ikkitadan-uchtadan bo‘lib berar, ular bu asirlarning kallalarini olib, o‘z hukmdorlariga yuborar edilar.

Mirzobek qarorgohga jangdan charchab keldi-da, qurol-yarog‘ini chodirning o‘rtasidagi ustunga osdi va o‘zini yerdagi namat ustiga tashladi. U hali o‘ziga kelmagan, harsillab nafas olar, ko‘zlari bejo edi.

— Tomog‘ingizni ho‘llab olsangiz, o‘zingizga kelursiz, — dedi jangga bormay chodirda qolgan Navoiy.

Mirzobek o‘rnidan turib o‘tirib, piyoladagi suvni ichib, mo‘ylabini artirdi-da:

— Shukr, — deb qo‘ydi entikib. — O‘zi dog‘i hazilakam jang bo‘lmadi. Yaxshiki, Ahmad hoji o‘z cheriki bila yetib keldi, yo‘qsa, ishimiz xarob erdi.

U jang tafsilotlarini gapirib berayotganda, tashqaridan oyoq tovushi, ot pishqirig‘i eshitildi. Qurol-yarog‘li tavochi (xabarchi) bek chodir ichiga kirib salom berdi-da, xirillab:

– Mirzobek, ulushingizni keltirdim; ikki bandi, – dedi. – Darhol kallalarini olib, mirzaga yiborg‘aysiz!

Navoiy va darhol qurollarini taqib olgan Mirzobek tashqari chiqib, qurolli soqchilar yonida turgan, kiyimlari yechib olingan ikki asirni ko‘rishdi. Ularning biri novchagina, qop-qora soqolini turkmancha qirdirgan yigit edi. U boshini g‘oz ko‘tarib, mag‘rur boqib turar, ko‘zlarida qo‘rquvdan asar yo‘q, uning yonidagi o‘rta bo‘yli kallador sherigi ma‘yus yerga tikilganicha qotib qolgan edi.

Tavochi bek ikkala asirning kallasini hukmdorga yuborish kerakligini yana bir uqtirib otiga mindi, soqchilari uning oldiga tushib, bosh qarorgoh tomon jo‘nadilar. Navoiy kallasi hozir olinishi kerak bo‘lgan yigitlarga achinib qarar, ularni qutqarish yo‘lini qidirar edi.

– Bek, bul ikki bandini qatl etib baraka topmaymiz, – dedi. – Jangda odam o‘ldirmakning yo‘li boshqa. Siz g‘animni o‘ldirmasangiz, ul sizning boshingizni olur.

Ammo hali gunoh ish qilib ulgurmagan, qurol-yarog‘siz ikki asir yigitni bejon qilmoq ulug‘ gunoh.

– Na qilay, farmoni oliyg‘a qarshu bormoq mumkin ermas.

– Biz podshohning farmonini ham yerina keltirurmiz, bularni dog‘i o‘ldirmaymiz. – U savol nazari bilan qarab qolgan Mirzobekka uzoqdagi bir chinorni ko‘rsatdi.

– O‘shal og‘och tubinda bir o‘q yeb o‘lgan askarni ko‘rib erdim. Boshi butun. Yarmoq berilsa, bir askar aning kallasini keltirgay. Biz bir bandining kallasini o‘rnig‘a ani yiborg‘oymiz. Ammo ikkinchisin qanday xalos eturmiz, bilmayman. – Navoiy negadir birinchi navbatda novcha askarni qutqarmoqchi edi, ikkinchisiga achinib turardi. Mirzabekning yuzi yorishib ketdi.

– O‘sha chinordin yuz qadamcha narida, soy bo‘yidag‘i xarsangtosh yonida men mirza Husayning bir navkarini yelkasidan chopib tashlag‘on erdim. Aning dog‘i boshin keltirsinlar, – shuni deb Mirzobek cho‘ntagidan bir dinor chiqarib, Navoiyga tutqizdi.

Navoiy qo‘shni chodirga kirib, tanish bir askarni boshlab keldi va qo‘liga tilla pulni tutqizib, voqeani tushuntirdi.

Oradan chorak soat o‘tmay kesib kelingan ikki kallani xurjunga solib, tavochi bekka jo‘natdilar, joni omon qolgan ikki asirni kechgacha chodirda olib o‘tirib, qorong‘i tushganda qo‘yib yubordilar. Navoiy ular bilan xayrlasharkan, har biriga bittadan non berdi.

Sulton Hasanbek Mirzobekning qilgan hayrli ishini eshitib, xursand bo‘ldi va unga shunday dedi:

– O‘g‘lim, Navoiyning sharofati bila savob ish qilibsen. Men ikkingizdan ham behad xursandmen. Ammo tilingizga ehtiyot bo‘ling. Agar birov bul ishdin xabardor bo‘lib, Abu Saidga yetkazsa, holingizga voy!

* * *

Abu Said Xurosonni o‘ziga itoat ettirgandan keyin Ozarbayjonni qo‘lga kiritishga bel bog‘ladi va G‘arbiy Erondagi bir jangda halok bo‘ldi. Poytaxti Hirot esa, paytdan foydalanib Xurosonga bostirib kirgan Xusayn Boyqaro tomonidan ishg‘ol qilindi. Abu Said tomonidan Samarqandga surgun qilingan Navoiy Hirotga qaytib keldi va davlat ishlariga qatnashib, mamlakatda tinchlik va osoyishtalik o‘rnatishda Husayn Boyqaroga yordam berdi.

Bir kun shoir saroyga kelganda soqchilik qilib turgan navkarlardan biri unga yaqin kelib salom berdi. Navoiy bu qora soqol novcha odamni allaqayerda ko‘rgandek edi.

– Tonimadingizmu? Ajab! Abu Said zamonida meni va bir do‘stimni o‘limdan qutqorg‘on erdingiz. Navoiy uni darhol tanidi.

– Sizni yana sog‘-salomat ko‘rib behad quvondim. Do‘stingiz qayda, boshi omonmi?

– Boshi omon. O‘shal kuni mendin ayrilib, o‘z qishlog‘i Fayziobodg‘a ketdi, men o‘z cheriklarimizga borib qo‘shildim.

– Borakallo. Mirzoga sodiq ekansiz. Omon bo‘ling.

Navoiy u bilan xayrlashib, devonxonaga kirib ketdi. O'sha kuni xayoli buzilib, yoshlik davri, Abu Said vaqtida ko'rgan-kechirganlari, Mirzobek va uning otasi esiga tushib ketdi. Keyingi vaqtda Sulton Hasanbekning dushmanlari ig'vo qilib, uning payini qirqmoqchi edilar. Navoiy uni dushmanlardan himoya qilish lozimligini xayolidan o'tkazdi. Vaqtni qo'ldan bermay darhol bu ishga kirishish kerak edi. Ertasiga u podshoh huzuriga kirganda shu to'g'rida gap ochdi.

– Sulton Hasan jang rusumin yaxshi biladurgan sarkarda, – dedi keyingi vaqtlarda yuzi to'lishib ketgan Husayn Boyqaro qiyiq ko'zlarini chaqnatib. – Abu Said zamonida mening Xurosong'a yiborgan cheriklaringa ko'p talafot yetkazgan. Qandog' qilib aning gunohidin o'tay.

– Abu Saidga kimlar xizmat qilmadi? Axir mamlakatda osoyishtaliq o'rnatamen degan podshohg'a hamma ham xizmat qiladur-da. Sizga maslahatim shulki, Abu Saidning barcha salohiyatli beklarini va navkarlarini o'z xizmatigingizga olsangiz va ularning avvalgi gunohlaridan o'tsangiz. Sulton Hasanbekning kaminaga ko'b yaxshiligi tekkan. Boshimg'a falokat tushgan kezlarda menga yordam ilkinini uzatgan. Aning o'g'li asir tushgan ikki navkarinigizni qo'yib yiborgan erdi...

– Eshitganmen, dedi mirzo Husayn hovridan tushib. – Abu Alini bir sherigi bila alar o'ltirmay qo'yib yiborgan ekanlar. Mayli... Sizning so'zingiz o'lmasin. Shul kichik savob ishlari uchun ota-

bolaning gunohidin o'tdim. Borib ayting, qo'rqmay o'z xonalarida yashayversinlar. Navoiy xursand bo'lib o'rnidan turdi va ta'zim qilib chiqib ketdi. Sulton Hasanbek va Mirzobek Hirotda rohat-farog'atda umr kechirib, o'z ajallari bilan o'ldilar¹.

PAHLAVON MUHAMMADNING HAZILI

Alisher uyqudan ko'zini ochganda nim qorong'i hujra o'rtasidagi xontaxta ustiga panjaradan tangadek oftob tushib turardi. Tobi qochib, ko'rpatoshak qilib yotgan shoir oyog'ining og'rig'i to'xtaganini sezib, tabiati ravshan tortdi. Ustidagi ko'rpani olib tashlab, o'rnidan turdi-da, devorni ushlab dahlizga chiqdi. Obdastadan suv quyib, yuz-qo'lini chaydi, belbog'iga artinib, tag'in o'rniga kelib yotdi-da, oriqlab ketgan rangsiz qo'lini cho'zib, yonidagi tokchadan qog'oz, qalam oldi va baland qo'yilgan yostig'iga suyanib yoza boshladi. Qalami yo'rg'alagan sari yumaloq yuzi xiyol yorishib, qiyiq ko'zlari parpirar edi. Kechasi bedorlik mahalida o'ylab qo'ygan fikrlar vazn qolipig'a tushib, qofiyalar osongina bir-birlari bilan topishib olar edilar.

Shoir yozgan she'ridan xursand bo'lib qog'ozni to'rt bo'kladi, qoziqda osig'liq turgan choponi-

¹ Sulton Hasan 1481, Mirzabek 1491-yili vafot etdi.

ning cho‘ntagiga solib qo‘ydi-da, yana o‘rniga cho‘zildi.

Alisher Mashhadda imom Rizo maqbarasi yaqinidagi xonaqohdan bir hujra olib istiqomat qilib, madrasada o‘qiyotgan edi.

Ota-onadan yetim homiysiz qolgani yetmagandek, musofir yurtida u mafosil (suyak sirqirash) kasaliga muhtalo bo‘lib qoldi. Turgan pastak hujrasi nim qorong‘i, zax. Ertalab birpas tushgan oftob hujradagi rutubatni daf qilolmaydi. Yaxshiki Mashhad-da baxtiga pahlavon Muhammad bor, bo‘lmasa holi nima kechar edi!

U har kun bir marotaba kelib, osh-suvidan xabar olib turadi, shaharning mashhur tabiblarini boshlab kelib muolija qildiradi.

Alisher kechasi uyg‘onib, allamahalgacha xayol surib yotgani uchun hozir uni uyqu elta boshladi. A‘zoyi badani bo‘shashib qanday uxlab qolganini o‘zi ham sezmay qoldi...

Peshanasi keng, chorpahildan kelgan qora soqol Muhammad pahlavon hujra eshigini ochib, ichkari kirganda shoir uxlab yotar edi. Pahlavon uning oromini buzmaslik uchun oyoq uchida yurib kelib, xontaxta yoniga cho‘kdi. Birpas o‘tirib, qoziqqa osilgan jomaning yengi yirtilganini ko‘rdi-da: «Tikib qo‘ymoq kerak erkan, mixga ilintirib olgong‘a o‘xshaydur», deb o‘yladi va o‘rnidan turib qoziqdan oldi choponining bariga qadab qo‘yilgan ipli ignasini olib tikishga boshlagan edi, cho‘ntagida bir narsa shitirladi. Olib qarasa to‘rt buklangan qog‘oz. Unga

ko'z yugurtirib: «Yangi bitgan bo'lsa kerak», deb o'yladi va uni yoniga qo'yib zavq bilan o'qiy boshladi. She'r unga juda yoqqan edi. Uch-to'rt o'qishdayoq ko'ngliga jo bo'lib qoldi. So'ngra qog'ozni yana avvalgidek buklab joyiga solib, jomani qoziqqa osdi.

Pahlavon Alisherga qaraganda ancha katta bo'lsa ham, ahli fazl o'rtasida nom chiqargan yosh shoirni kattalardek hurmat qilar edi. Ular Abulqosim Bobur saroyida uchrashib bir-birlari bilan do'stlashgan edilar.

Yolg'iz kushtgirlik¹ emas, mushoirada ham raqiblari pahlavon Muhammadning kuragini yerga tegizolmagan edilar. U fors tilida «Kushtgir» taxalusi bilan ajoyib ruboiylar, masnaviylar yozar, musiqiydan ham xabardor, bir qancha kuylar ijod etgan, bundan tashqari, u diniy va dunyoviy ilmlardan ham bahrador edi. U qaysi ishga qo'l ursa, uni uddalay olar va iste'dodining har taraflamaligi bilan odamlarni hayron qoldirar edi. O'zi mard, tanti bo'lgani uchun boshiga kulfat tushgan tanishlari, oshna-og'aynilarini unutmaz. topganini ular bilan baham ko'rar edi.

U bugun yosh shoirning g'amini yeb, patir non, qatlama, sharbat olib kelgan edi. Hozir tong uyqusi elitgan falokatzada do'stining sarg'aygan yuziga qarab, uning uyg'onishini kutib o'tirardi. «Tuz totmay uxlab qolgan bo'lsa, yaxshi ermas», – deb o'yladi u va sabrsizlanib yo'talib qo'ydi. Uyquda

¹ *Kushtgir* – yakkama-yakka kurash.

ziyrak bo'lgan shoir uyg'onib ko'zini ochdi va o'rnidan turib o'tirarkan, salom berdi-da:

– Xush kelibsiz, pahlavon, – dedi.

– Vaalaykum assalom! Sog'liqlari nechuk? Mavlono Abdusalom bergan xab doru kor qildimu?

– Ayog'imning og'rig'i biroz bosilg'ondek.

– Mavlono zamonning mohir hakimi erur. Zora maraz zoil bo'lsa. Alar buyurib erdilarki, bemor sog'ayg'ondin so'ng, teri ostida qolg'on maraz unsurini daf qilmoq uchun xodim qilmoq zarur deb. Avval nonushta qilib olayiq, so'ngra...

Alisherning ishtahasi bo'lmasa ham, patir non va qatlamadan bir-ikki burda yeb, shaftoliquqi suvidan bir piyola ichdi.

Nonushtadan keyin pahlavon uning oyog'ini uqalay boshladi va odati bo'yicha she'rdan gap ochdi:

– Siz turkiy tilida she'rni yaxshi aytadursiz. Marhum Abulqosim mirzo ham sizni maqtaydurlar erdi. Xo'sh... emdi sizga bir savolim bor, javob bering.

– Bilsam javob beray, savolingizni ayting.

– Savolimiz budurki, – dedi pahlavon shoirning oyog'ini uqalab turib, – turkigo'y shuarodin qaysi biri yaxshiroq aytur va siz qay birini beganursiz?

– Yaxshi aytilgan she'rning barini beganurmen.

– Xolis turib ayting, turkigo'y shoirlarning qay birisin so'z mulkinging podshohi deb bilursiz.

– Mavlono Lutfiy holo barhayotdurlar, ul kishi turkigo‘y qavmning ustozlari tururlar, ularni malikushshuaro deb topurmen.

– Nechuk mavlono Sayid Nasimiyning demadingiz?

– Aning uchunki, – deb kulib javob berdi Navoiy, – mavlono Lutfiyning podshoh deb bilsak, Sayid Nasimiy ul kishiga chokarlikka arziydurlar.

– Yo‘q, mavlono Nasimiydek otashnafas shoir turgan yerda Lutfiyning pisand qilg‘oningizga ajablanurmen. Sayid Nasimiyning har bir she‘ri hikmat xazinasi bo‘lib, zohirda bir jonong‘a aytilgan she‘rga o‘xshab ko‘rinsa dog‘i, botinda koinotning birligi va butunligina oshiq bo‘lg‘on shoirning nidosidur, ul har bir juz‘iy nimarsada ulug‘ birlikning tahzirotin ko‘radur. Mana, quloq bering.

U uqalashdan to‘xtab, Navoiyning shu bugun ertalab yozgan she‘rini zavq bilan o‘qiy boshladi:

*Har qayon boqsam yuzumga ul quyoshdin nur erur,
Har sori qilsam nazar, ul oy menga manzur erur.*

She‘rning so‘nggi ikki misrasini o‘qiyotganda «Navoiy» so‘zi o‘rniga «Nasimiy» so‘zini qo‘yib o‘qidi:

*Gar Nasimiy suymbarlar vaslin istab ko‘rsa ranj,
Yo‘q ajab, nevchunki xom¹ etgan kishi ranjur² erur.*

¹ Bu yerda «xomxayol» nazarda tutilgan.

² *Ranjur* – kasal.

Taajjubdan ko‘zining paxtasi chiqib ketgan yosh shoir, pinagini buzmay, she‘r o‘qiyotgan pahlavonga tikilganicha qotib qoldi.

– Qani ayting, zohiran majoz tariqig‘a mansub ersa dog‘i, ma‘no yuzidin haqiqat tariqig‘a doxil ermasmu, – dedi pahlavon she‘rni o‘qib bo‘lgach.

– Iya, nega javob bermaysiz?

Navoiy: «Bu she‘rni shu bugun men yozdimku!» demoqchi bo‘ldi-yu, o‘zini tutib oldi.

– Bul she‘rni qachon yod olib erdingiz? – deb so‘radi u tilga kirib.

– Mundin o‘n ikki yil burun. Bobur mirzoning bir majlisida Sayid Nasimiy o‘qib erdilar, mirzog‘a bag‘oyat xush keldi. Men ani bitib olib yod tuttim.

– Ehtimol, siz yanglishayotgandursiz, bu boshqa shoirning...

– Yo‘q, men yanglishmadim. Guvohlarim bor. So‘zing‘a bovar etmasangiz, alarni boshlab kelayin, – shuni deb pahlavon tashqariga chiqib ketdi va o‘z hazilidan zavqlanib, ko‘zidan yosh chiqquncha kuldi.

Navoiy esa qo‘lini cho‘zib jomasining cho‘ntagini timirskiladi, yozgan she‘ri joyida to‘rt buklog‘ligicha turibdi. Pahlavon uni qachon olib o‘qibdi-yu, qachon yod olaqopti? Qiziq! Yo o‘zi adashyaptimikin? Bir vaqt o‘qigan g‘azali xotirasida saqlanib qolganu, she‘r yozishga boshlaganda yuzaga qalqib chiqqanmikin? Yo‘g‘-e!

Navoiy shularni o‘ylab boshi qotib turganda pahlavon yuziga jiddiy tus berib yana hujraga kirdi

va u yoqdan-bu yoqdan gapirib, Alisherning diqqatini chalg'itmoqchi bo'ldi. Ammo shoirning xayoli hamon parishon, ko'ngli alag'da edi.

– Rosti bila ayting, shul she'rni Sayid Nasimiyning o'z og'izlaridin eshitganmu erdingiz?

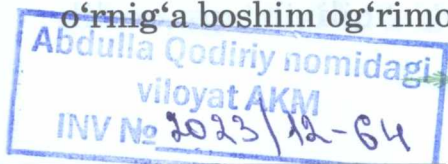
– Iya, nega menga inonmaysiz. O'shul majlisda men bila ikki shogirdim ham bor erdi.

Alar ham mazkur she'rni yod tutib erdilar. Inonmasangiz, alarni tongla boshlab kelurmen.

«Yo pahlavon meni kalaka qilayotir, yoki xastaligim tufayli zehnim zaiflashib, Nasimiyning xotirimda qolg'on she'rini qaytadan yozganmen», deb o'yladi shoir hayron bo'lib.

Pahlavon esa o'z takyasiga borib shogirdlaridan Sultonali bilan Muhammad Alini oldiga chaqirib oldi-da, ularga Navoiyning she'rini yodlatdi. Ertasiga ular kelib pahlavonning so'zlarini tasdiqladilar va go'yo o'n ikki yil burun eshitgan she'rni qiroat bilan o'qib berdilar. Pahlavon esa: «Ana ko'rdingizmi?» – degandek qoshi, ko'zi bilan imo qilib qo'ydi. U hazilni haddan oshirib yuborganini payqab, gapni qisqa qildi-da, yosh shoirni hayratda qoldirib, shogirdlari bilan jo'nab qoldi. Ertasiga Navoiyning holidan xabar olish uchun shogirdi Sultonalini yubordi. O'zi oradan bir kun o'tkazib keldi-da, qo'lidagi tugunchani dahlizga qo'yib, xayol og'ushida yotgan shoir bilan salomlashdi. Yoniga o'tirib sog'ligini so'raganda, Alisher:

– Yomon ermas, ayoq og'rig'i bosildi, ammo aning o'rnig'a boshim og'rimoqda, – dedi norozi ohangda.

Pahlavon hamdardlik bildirish o‘rniga xaxolab kulib yubordi:

– Mafosil ayoqingizdin boshingizga chiqibdir-da. He! Buning iloji oson, bir piyoladin may ichib olsak, bosh og‘rig‘i qoladir, – shuni deb o‘rnidan turdi-yu, dahlizdan ikkita non orasiga qo‘yilgan yaxna go‘sht bilan bir shisha musallas keltirib xontaxta ustiga qo‘ydi.

Ikkovi bir piyoladan ichib qizishib olgandan keyin pahlavon kulib hamma voqeani gapirib berdi.

– Egningizni uloydurg‘onda jeybingizdin bir qog‘oz topdim. Ohistaliq bila ani chiqarib ko‘rdim. Ma‘lum bo‘ldiki, ushbu yaqinda bitilg‘on she‘rdur. Ani yonimda qo‘yib, uch-besh karra o‘qib yod tuttim va joyig‘a qo‘ydim. Siz uyg‘ong‘och, ushul so‘zlarni arog‘a soldim.

– Xotiringizg‘a balli! Uch-besh karra o‘qib yod olibsiz. Ammo meni hayrat va taajjubda qoldirib, xayolimni parokanda qilmoqdin maqsud ne erdi?

– Boshingizni og‘ritib, ayoqingizning og‘rig‘ini unuttirmoq erdi, – deb javob berdi kulib pahlavon Muhammad.

* * *

Oradan yigirma yil o‘tdi. Bir teri ichida qo‘y necha marta semirib, necha marta oriqlaydi, deganlaridek, Navoiy ham bu davr ichida achchiqchuchukni totib, issiq-sovuqni ko‘rdi. Abu Said zamonida birovlarining xizmatini qilib, qo‘liga qarab yurdi, Samarqandga badarg‘a qilinib, xor-zorlik

ko'rdi. Sulton Husayn Hirotni olgandan keyin o'z ona shahriga kelib, eng yuksak martabalarga erishdi. Dushmanlarning fisq-fasodi uni davlat ishlaridan voz kechishga majbur qildi. Ammo do'sti pahlavon Muhammad uning boshiga kulfat tushganda ham, davlat qushi qo'nganda ham unga munosabatini o'zgartirmay, sodiqligini saqlab qoldi.

Sulton Husayn zamonida pahlavonning ishlari yurishib ketib, Ne'matobodda o'ziga takya soldirdi, yosh yigitlarni kushtgirlikka o'rgata boshladi. Uning shogirdlari ham o'ziga o'xshab adabiyot va san'atga qiziqar, ba'zilari she'r yozar edilar. Biroq shunday baobro' olim va fozil pahlavon Muhammad avvalgi hazilkashligi va yoshlarga xos sho'xligini tark etmagan edi, uning ba'zi bir bachkana qiliqlari Navoiyni hayratda qoldirardi. Bu xususiyati bir kuni uni butun poytaxt oldida sharmanda qilayozdi.

Sulton Husayn «Bog'i jahon oro»da ziyofat berayotgan edi. Sharbat bilan liq to'ldirilgan marmar hovuzning atrofidagi supalarda shahar a'yonlari, beklar, olimlar, shoirlar, sozandalar o'tirishar, bog'ning har yer-har yeriga mash'alalar yoqilgan, supalar ustidagi chilchiroqlar nur sochib turar, bog' kunduz kundagidek yorug' edi. Kuz payti bo'lsa ham kun iliq, tashna bo'lib kelgan mehmonlarga yosh yigitlar jonon piyolalarda hovuzdan sharbat olib berib turishardi.

Sultonning o'zi usti ipakchodir bilan o'rnatilgan alohida supada, zarbof to'shak ustida chordona qurib o'tirar, egnidagi ko'k shoyi to'ni, misqoli sallasidagi

gavhar chilchiroq yorug'ida ko'zni qamashtirar edi. Bu vaqtda u, endi qirq birga qadam qo'ygan, soqoli qop-qora, to'lishgan yuzi qip-qizil edi.

So'l tomonida tugmador kiygan beklar, o'ng tomonida salla-choponli a'yonlar, mullalar... Pahlavon Muhammad quyiroqda o'tirib, Shayxulislom bilan qozi o'rtasidagi munozaraga quloq solardi. Podshoh xuddi ikki qo'chqorni so'qishtirib qo'yib, zavq bilan tomosha qilgandek, ikki allomani tortishtirib qo'ygan edi. Ikki raqib bir-biri bilan masala talashib qizarib ketgan, yonlarida podshoh o'tirganini unutib, qo'llarini paxsa qilib. qizishib gapirishar edi.

— Nega so'zlarimg'a bovar qilmaysiz, Sharhi miftohi Mir Sayiddan dalil keltirmog'im mumkin. Mulozing'a buyuray, mazkur kitobni keltirsin, — dedi Shayxulislom uchi ingichka kuloh do'ppiga o'ralgan sallasini jahl bilan silkitib.

— Ul kitobni keltirmoqqa hojat yo'q, — dedi pahlavon Muhammad tavoze bilan.

— Men ani yod tutibmen. Sharhi miftoh Mir Sayidning to'rtinchi bobida bu masala ravshan bayon etilmishdir. Mavloni Mir Sayid aytibdurlarki...

Pahlavon uzundan-uzun bir iborani fors tilida o'qib berdi. Shayxulislomning yuzi yorishib ketdi.

— Borakallo, — deb yubordi sulton Husayn, go'yo o'zi pul tikkan qo'chqor yengib chiqqandek. U negadir ichida qozining mot bo'lishini istab turardi.

Taklif qilingan mehmonlarning hammasi kelib, martabalariga ko'ra farrosh ko'rsatgan joyga

o'tirganlaridan keyin bakovullar kumush tovoqlarda qovurma, qirg'ovul, g'oz kabobi torta, yosh soqiylar bir chekkada turgan katta xumdan mehmonlarga may suna boshladilar. Boshda gap uncha qovushmay tursa ham, bir-ikki piyoladan so'ng suhbat gulxani gurillab ketdi. Ko'p o'tmay askiyachilarning shang'illagan ovozi hammaning diqqatini jalb qildi. Hovuzning u chekkasidagi bir askiyachi bu chekkasida o'tirganiga gap otib, uning jag'ini ochdi. Qahqaha sadolaridan sarv daraxtlarining ignabarglari titray boshladi.

Pahlavon Muhammad shohsupaning orqasidagi sarvlar ostiga solingan gilamlarda besh-o'nta o'spirinning chaqchaqlashib o'tirganini ko'rib qoldi. Iyaklarini mayin tuk bosgan, mo'yblari endi sabz urib kelayotgan bu yigitchalar podshohning payklari – jilovdorlari edi. Podshoh ko'chaga chiqqanda ular otning jilovida, oldinda va ikki yonida yurar edilar, kiyimlarining yaltiroqligi, bellariga qadalgan qirqta qo'ng'iroqning shing'irlashi shohning yurishiga tantanali tus berar edi.

Anchadan beri podshoh huzurida qisilib o'tirgan pahlavon xushchaqchaq yoshlar oldiga borib, ularning hazil aralash suhbatiga qo'shilgisi, ovozining boricha kulib, ko'ngil chigilini yozgisi keldi. Payt poylab turib u asta o'rnidan turdi-yu, yo'rg'alaganicha ular yoniga borib o'tirdi.

– E, keling, polvon ota, biz bila ulfat bo'ling...

– Avval boshlab sog'lig'imiz uchun manabu kosani sipqaring, – deb chuvillashdi yigitchalar.

Pahlavon chordana qurib olib, o'ziga uzatilgan qadahni oxirigacha ichdi-da, osilib tushgan mo'y-labini, tagi qirilgan mosh-birinchi gardish soqolini siypab qo'ydi va oldidagi chinni tovoqdan bir jaz olib gazak qildi.

– Ming yashang, polvon ota. Yana bir quyib berayikmi?

– Ko'plik qilmasmikan?

– Qo'rqmang, ichib mast bo'lib qolsangiz, sizni og'och tubina yotqizib, dastingizni boshingiz ostig'a yostiq qilib qo'yurmiz.

– Andog' bo'lsa mayli.

– Agar yo'q deganingizda boshingizdin quyib yiborur erdim, – dedi novchadan kelgan bir yigit, belbog'i va tizzasiga qadalgan qo'ng'iroqni shing'ir-latib, unga may kosasini sunar ekan.

Bir ozdan keyin askiya to'xtadi. Sulton Husayn kulgidan ko'ziga chiqqan yoshni dastro'molining uchi bilan artib, yon-veriga qaradi. Muhammad pahlavonga qiziq bir gap aytmoqchi edi, uni o'rnida ko'rmay ko'zi bilan qidira boshladi.

Podshohning alanglanayotganini ko'rgan Muhammad Valibek:

– Mirzom, birovni axtarayotgang'a o'xshaydurlar, amr eting, ani chorlab kelay, – dedi.

– Pahlavon hozirg'ina shul yerda o'lturadur erdi, qayon ketdi?

Muhammad Valibek kulimsirab, ko'zi bilan payklar o'tirgan tomonni ishora qilib javob qildi:

– Pahlavon ulug‘ yoshini kichik qilib, payklar qoshig‘a borib, alar qatida o‘ltiradur.

Sulton Husayn bo‘ynini cho‘zib, jilovdorlar bilan chaqchaqlashib o‘tirgan pahlavon Muhammadni ko‘rdi.

– Bizning suhbatimizdin alarning ulfatin afzal ko‘ribdir-da, – dedi u g‘ijinib. – Soch-soqoli oqarg‘onda aqlini yeb qo‘ydimu?

– Yosh bo‘lg‘usi kelgandur.

– Andog‘ bo‘lsa, ani yoshlarg‘a qo‘shib qo‘yurmiz. Farroshg‘a ayting, anga payklar egnini eltib bersin.

– Bosh ustina, – dedi Muhammad Valibek xursand bo‘lganini yashirolmay, labini qiyshaytirib.

Pahlavon qiziq bir gap aytib yoshlarni kuldirayotgan paytda zarbof bo‘g‘cha ko‘targan farrosh ro‘parasida paydo bo‘ldi.

– Zoti oliy lutf-karam aylab janoblari g‘a sovg‘a in‘om etadurlar, – dedi u bilinar-bilinmas tirjayib.

– Biz ham sherik, – deb chuvillashdi jilovdorlar.

Pahlavon mastona mag‘rurlik bilan bo‘g‘chaning og‘zini ochdi-yu, rangi o‘chib ketdi. Zarbof chorsi ichida payklar kiyadigan yaltiroq joma bilan qirqta qo‘ng‘iroq taqilgan belbog‘ bor edi.

– Menga yibordilarmi? Yo‘g‘-e, yangilishayotgandursiz? Boshqa odamg‘adur?..

– Yanglishayotg‘onim yo‘q. Sizg‘a yibordilar. Darhol kiyib olinsin. Podshohi zamonning so‘zin ikki qilib bo‘lmaydur.

Pahlavon hushyor tortib, gapning tagiga yetdi. U ruxsatsiz shoh huzuridan ketib qolgani, u bilan

emas, jilovdorlari bilan suhbatlashib o‘tirganidan sulton g‘azablanganini angladi.

– Qani, menga ko‘maklashing, – dedi u yonida jilmayib turgan jilovdorga, yaltiroq jomaning o‘ng yengiga qo‘lini tiqar ekan. Bir yigit so‘l qo‘lini yengga to‘g‘riladi.

Pahlavon jomani yelkasiga tortib kiyayotganda orqa choki «tarr» etib so‘kilib ketdi.

Atrofdagilar o‘zlarini tutolmay qattiq kulib yubordilar.

Bu kulgi hammaning diqqatini o‘ziga jalb qildi. Pahlavonning atrofiga odamlar yig‘ila boshladi.

– Agar soqolingiz bo‘lmasa, payki paykar suratig‘a kirgan bo‘lur erdingiz, – dedi allakim.

– Andog‘ bo‘lsa qaychi keltiringlar, – dedi pahlavon va birpasda qayoqdandir topib keltirilgan qaychi bilan o‘z soqolini qing‘ir-qiyshiq qirqa boshladi.

Bir jilovdor pahlavonning qo‘lidan qaychini olib, soqolini birpasda qirtishlab olib qo‘ydi.

– Mana endi, pahlavon, payk suratig‘a kirdingiz, – dedi jilovdor baland ovoz bilan, sulton Husaynga eshittirib. Pahlavon jilovdorlar libosida sultonning ro‘parasiga kelib ta‘zim qildi. Hukmdor uning qiyofasini ko‘rib kulgidan o‘zini tiya olmadi, unga ergashib, amaldorlar, a‘yonlar ham kulib yubordilar.

– Janoblarini yangi sarupo va ulug‘ martaba bilan tabriklaymiz, – dedi Husayn.

– Qulluq.

– Pahlavonning ishi ulug‘ bo‘ldi, – dedi Sulton Husayn yon-veridagilarga qarab.

– Emdi ani olimizg‘a solib shahar tushayik.

Uning atrofdagilar:

– Xo‘b ish bo‘lur!

– Ko‘cha aylanib, g‘amu andishadin ozod bo‘layiq!

– Ming yashang, mirzam! – deb uning gapini ma‘qulladilar.

Kayflari taraqqiyot saroy ahli, pahlavonning ot jilovida, beli va tizzasidagi qo‘ng‘iroqlarni shing‘irlashini ko‘z oldilariga keltirib, o‘zlarini kulgidan to‘xtata olmas erdilar.

Pahlavon Muhammadning shogirdlaridan Sultonali Kushtgiriylar navkarlar qatorida bir supada o‘tirgan edi. U ustozining jilovdorlar kiyimini kiyganini, o‘z soqolini qirqqanini ko‘rib, mastligi tarqalib ketdi. Pahlavonni sharmandalikdan faqat Navoiyгина qutqara olishi mumkin, degan fikr boshiga keldi. Afsuski, Navoiy bu yerda yo‘q, ichkilik bazmi bo‘ladigan yerdan u oyog‘ini tortar edi.

«Agar hozirning o‘zida ot choptirib borsam chorak soatda Navoiyning chorbog‘larig‘a yetib borurmen, yuguruk tubichoq bo‘lsa», deb o‘yladi u o‘rnidan turarkan.

Mast-alast mehmonlar va mezbonlarning diqqati pahlavonda, ko‘zlariga boshqa narsa ko‘rinmas edi. Shu sababdan Kushtgiriylarning o‘rnidan turib ketgani, otini minib jo‘nab qolganini hech kim sezmay qoldi.

Navoiy bog‘ining o‘rtasidagi shiyponda, beshta sham qo‘ndirilgan bezakli qandilning yorug‘ida

ishlab o'tirar edi. Uning mulozimi Behlul rangi o'chgan qora soqol pahlavonni boshlab keldi.

– Madad!.. Ustozim... pahlavonni xalos eting! – dedi Kushtgiriylar harsillab.

– Ne bo'ldi pahlavong'a? Xasta yiqildimu?

– Koshki erdi... Xasta yiqilg'on bo'lsa sharmandai sharmisor bo'ldi.

– A? Sharmanda bo'ldi?

Alisherning ko'zlari ola-kula bo'lib ketdi. Kushtgiriylar shoshib-pishib, o'zi shohid bo'lgan voqealarni gapirib berdi.

– Axtachig'a buyuring, darhol otimni egarlasin, – dedi Navoiylar, hech narsani tushunmay ag'rayib turgan Behlulga.

Shoir choponini kiyar ekan, mehmonga tikilib qoldi. Bundan yigirma yilcha ilgari uning she'rini yod olib, Navoiylar so'zi o'rniga Nasimiylar so'zini qo'yib o'qib bergan yosh pahlavonlarning biri shu kishi edi. Alisher o'sha gapni qo'zg'amoqchi bo'ldi-yu, lekin mavridi emasligini sezib, indamay qo'ya qoldi. «Pahlavon Muhammaddin kishini hayratda qoldiraturgan ajib ishlar sodir bo'ladur, tabiati hazilga moyil, lekin bu safargisi obro'sini bir pul qilmasa erdi. «Hazil, hazilning tagi zil» deb bekorga ayt-maganlar. Soch-soqoling oqarg'onda yoshlar bilan sharob ichmoqning oqibati shu. Hay, mayli, eng oldin uni mast-alast saroy ahli ilkidin qutqarib olaylikchi, keyin u bilan so'ylashurmiz» deb o'yladi u.

Ko'p o'tmay Behlul kelib ot egarlog'lik ekanini bildirdi. Navoiylar bilan Kushtgiriylar «Bog'i jahon oro»

tomon ot soldirib ketishdi. Shoir bu vaqtda qirqa qadam qo‘ygan bo‘lib, hali yuragi baquvvat, vujudi sog‘lom edi. Ko‘p o‘tmay saroy bog‘i darvozasi oldida otdan tushishdi. Bog‘ ichidan xushchaqchaq ovozlar, qahqahalar eshitilardi. Navoiy otini hamrohiga berib, dadil ichkari qadam qo‘ydi. Amaldor, a‘yonlar egarlab taxt qilingan otlariga minishga hozirlanib, podshohning chiqishini sabrsizlik bilan kutib turar, pahlavon Muhammad esa boshqa payklar bilan birga tojdorning tipirchilab turgan oti yonida turardi. U shoirning shaxdam yurib kelganini hammadan oldin ko‘rib esi chiqib ketdi va u bilan salomlashishga botinolmay yerga qaraganicha qotib qoldi. Alisher esa o‘zini ko‘rmaganga solib, uning yonidan o‘tib ketdi. Kulgilar birdan to‘xtab, hamma jimib qoldi. Yetti yil vazir bo‘lib, mamlakatni idora qilib kelgan, keyin iste’foga chiqqan bo‘lsa-da, saroyda e’tibori katta bo‘lgan Alisherning salobati shu qadar zo‘r ediki, uni ko‘rganlar hushyor tortib, o‘zlarini chetga ola boshladilar.

Bu vaqtda sulton Husayn kiyimlarini almashtirib ko‘shkdan chiqib kelayotgan edi. Navoiy to‘g‘ri oldiga borib ta‘zim qildi:

– Mirzom, – dedi u hayajon bilan. – Eshik olida pahlavon Muhammadni ko‘rdim.

Zoti oliy anga yangi «martaba» beribdurlar. Pahlavon kaminaning eski qadrdoni, falokat ayyomida meni yolg‘iz tashlab qo‘ymay, mehribonliq ko‘rsatgan erdi. Ul vaqt biz, boshimizg‘a xoh kulfat tushsin, xoh baxt qushi qo‘nsin, birga bo‘lg‘aymiz, bir maviz

topsak, bo'lib yegaymiz, ikkovimiz bir kuyda yurgaymiz, egnimiz ham bir xil bo'lsin, deb ahd qilg'on erdik. Inoyat aylab pahlavong'a payklar eg-nini kiydiribdurlar. Buyuring, menga ham o'sh-mundoq sarupo in'om qilsalar, sartaroshni chorlab soqolimni oldirsam va mirzomning jilavlarida yursam.

Bu gap podshohga boshidan quyib yuborilgan sovuq suvdek ta'sir qildi. Birpasda es-hushi joyiga kelib, qilayotgan ishi bema'ni ekanligini angladi. U bir narsani o'ylayotgandek, ta'zim qilib turgan Navoiyning qop-qora soqoliga tikilib qoldi-da, keyin:

– Bu yoqqa yuring... bir gap bor, – deb shoirni ko'shkiga taklif etdi. Muhammad Valibek podshoh-ning qanday ahvoldaligini anglab buyruq berdi.

– Otlar ustidan egarlari olinsin. Ko'cha sayriga bugun chiqmag'oymiz, – dedi. – O'yin-kulgi bas qilinsin, shuncha xursandchilik qildik, yetar.

Mehmonlar bu gap ketishga ijozat ekanini anglab, xayr-ma'zurdan so'ng birin-ketin jo'nay boshladilar. Sulton pahlavon Muhammadni chaqirib, unga egar-jabdug'i bilan bir ot in'om qilganini bildirdi va darhol ustidagi yaltiroq kiyimni yechib tashlab, o'z kiyimini kiyib olishni iltimos qildi.

– Sizdek og'ir yuklarni pisand qilmaydurgan pahlavon bizning yengil hazilimizni ko'targaysiz deb o'ylaydurmen. Har nimaiki shul kecha sodir bo'ldi, unutgaysiz, – dedi u so'zini tamomlab.

Pahlavon undan rozi ekanini bildirish uchun o'ng qo'lini ko'ksiga qo'yib ta'zim qildi.

Kecha qorong'i, dala yo'llari kimsasiz. Podshoh in'om qilgan otni minib olgan pahlavon Muhammad va uning shogirdi Navoiy yonida borar edilar. Ular otlarini asta yo'rttirib ketishar, Navoiy bir gap bilan pahlavonning yarasiga tegib ketishdan qo'rqqanday «mum tishlab» olgan edi. Ammo u ba'zan do'stining soqoli olingan semiz yuziga achinganday qarab qo'yar, pahlavon esa, uyalganidan yerga kirib ketgudek bo'lar edi. Navoiyning chorbog'iga yetganlarida shoir pahlavonni ichkariga taklif qilmay xayrlashdi-da:

– Soqol o'smaguncha ko'cha-ko'yga chiqilmasa, chilla o'ltirib, tavorix va mashoyixlarning kitoblarini mutolaa qililsa, – dedi.

– Xuddi ko'nglimdagi gapni aytdingiz, o'la-o'lgunimcha sizdin minnatdormen, – dedi pahlavon titroq ovoz bilan.

«BOG'I SHAMOL» BO'SAG'ASIDA

Saratonning jimjit, zim-ziyo kechasi. Havo dim. G'ir etgan shabada yo'q. Husayn Boyqaro «Bog'i Shamol» darvozasi yaqinidagi chetlari ko'tarib qo'yilgan chodir ichida ikki-uch navkari bilan o'tirardi. Nazarida bir daqiqa bir soat, bir soat bir yilga o'xshab imillab o'tayotgandek. Ichini it tirnayotgan bo'lsa-da, sir boy bermaslikka tirishardi,

o'rtada yonib turgan sham yorug'ida uning qopqora soqol bosgan to'la yuzi po'latdek yaltirab ko'rinardi.

Hozir uning saltanati qil ustida, shu kecha uning taqdiri hal bo'lishi kerak. Hozir undan ijozat olib, «Bog'i Shamolga devor osha tushib ketgan besholtita azamat Yodgor mirzoni tutib keltirishsa, oshig'i olchi, agar qo'lga tushib halok bo'lishsa, ishi chappasidan ketadi. Unda yana cho'lma-cho'l qochib yurib, toleni boshqatdan sinaydi. To raqibini yer tishlatmaguncha kurashadi.

O'ttizga qadam qo'yganda u davlatni qo'lga kiritib, yurtida tinchlik o'rnatdi. Poytaxtni madrasa-maktablar, chiroyli binolar bilan bezayman, atrofimga shoirlarni to'playman deb yurganida, Yodgor mirzo Xurosonda isyon bayrog'ini ko'tardi, yurtning tinchi buzildi...

Husayn Boyqaro to'rdagi to'shak ustida chordana qurib, o'ng qo'lining mushtini tizzasiga tirab o'tirarkan, tutundek achchiq o'y-xayollar yuragini o'rtardi: «Shohruh mirzo mening bobom Boyqaro mirzoni – o'z akasining o'g'lini arzimagan bahona bilan o'ldirtirib yuborgan erkan, emdi aning nabirasi Yodgor mening jonimg'a qasd qilmoqda. Ammo falakning charxi aylanib turadur deydilar, hukamolar. Shohruh mirzo zamonida bizning xonadon charxning ostida bo'lsa, emdi ustina chiqdi. Bu safar men Yodgorni bir yoqlik qilib, bobomning qasdin olg'usimdur. Aytadurlarkim, Temur bobom Boyqaro mirzoni sevar, boshqa nabiralaridin ustun ko'rar

erkan. Shul sababdin dushmanlar ani o'rtadan ko'targanlar. Men bobomg'a tortg'onmen. Shohruhning bul yengiltak, kaltafahm nabirasi ermas, men bul yurtda osoyishtalik barpo eta olurmen. Yonimda Navoiydek maslahatgo'yim bor».

Bu fikrlar unga taskin berib, yuragidagi tashvish o'tini bir oz pasaytirgandek bo'ldi. U endi Alisher haqida o'y sura boshladi: «Bultur Samarqanddin qaytib kelib, «Hiloliya» qasidasin o'qig'onda saroyimda ulug' bir shoir paydo bo'ldi, deb o'ylagan erdim, ammo oqil bir maslahatgo'y, rayosat bobida mislsiz bir arbob kelganin payqamabmen. Vaqti kelganda shoir qalamin qalamdong'a solib, beliga qilich osdi, yonimda yurib, o'z maslahatlari bilan zafarga yo'l ochdi. Agar shul safar ham aytg'onining ustindin chiqsa, egniga tillado'zi chopon, boshiga navro'ziy kuloh kiygizib, vazirlik mansabin, beklik martabasin berurmen. Barlos, Arlot ulug' oqsoqollari ne desa desunlar!»

Darvoqe, Yodgor Muhammad isyon ko'targanda Husayn Boyqaro Alisherning so'ziga kirib, yurish soatini belgilash uchun munajjim folbinlarga murojaat qilmagan edi. Fursatni qo'ldan bermay jadal yurib, Chinoron mavzuida Yodgorni tor-mor keltirdi, uni Jojurumgacha quvib bordi. Shu orada Hirotda xalq g'alayonga keldi. Navoiy otini qamchilab poytaxtga yetib keldi, xalqning qonini ichgan moliya vaziri bilan uning sheriklarini jazolab, xalqning yarasiga malham qo'ydi, shaharni tinchitdi.

Yodgor Muhammad esa fursatdan foydalanib qoldi, turkman hukmdoridan madad olib, Hirotni bosib oldi. Navoiy Husayn Boyqaro bilan Maymanaga chekindi. Hirotda Yodgor mirzo tartib oʻrnatilmadi, turkmanlar xalqni talay boshladilar, mamlakatda norozilik kuchaydi. Husayn Boyqaro Navoiyning maslahati bilan olti yuz ellik nafar askarini boshlab, hech kimga bildirmay poytaxt ustiga yurdi va kechasi Hirotda atrofiga pistirma qoʻydi. Yodgor Muhammad «Bogʻi Shamol»da orom olayotganidan xabar topib, oʻzi sakson chogʻlik navkari bilan oʻsha yerga yetib keldi. Podshoh atrofini qurshab olgan navkarlariga:

– Qoʻrgʻon oshib, filtnachi Yodgorni ushlab chiqarturgan azamat orangizda bormu? – deb murojaat qildi. Hech kimdan sado chiqmadi. Hamma yerga qarab qoldi.

– Menga ijozat bering, mirzom, – dedi Navoiy boshini baland koʻtarib. – «Bogʻi Shamoldagi har bir soʻqmoqni besh barmogʻimdek bilurmen, har bir burchagi menga tanish. Agar uch-toʻrt azamat topilsa, amringizni bajo keltirmoqqa tayyormen.

– Menga ham ruxsat bering, – dedi Navoiyning sodiq mulozimi Bobo Husayn.

– Menga dogʻi... – dedi novchadan kelgan Abu Ali. – Bir kalla boʻlsa, uni dogʻi siz bila Alisher yoʻlida qurbon qilayin.

Husayn Boyqaroning qiyiq koʻzlari, semiz va toʻla yuzi bir lahza yorishib ketdi. Abu Ali voqeasini u eshitgan edi. Bir vaqtlar bu navkari Mirzobekka

asir tushganda, Navoiy uning jonini saqlab qolgan edi. Yana uch-to'rt kishi Navoiyga ergashishga tayyor ekanini bildirdi.

Hamrohlariga qaraganda jussasi kichikroq bo'lgan, yengi kalta tugmador (kamzul) kiygan Navoiy dadil qadam tashlab, ko'ngillilarni «Bog'i Shamol» devoriga tutashgan tepalik sari boshlab ketdi.

Bu vaqtda yigirma to'qqiz yoshga kirgan shoir yurt boshiga ish tushganda davlat ishlariga boshi bilan sho'ng'ib ketgan, she'riyat osmoniga olib chiqadigan ilhom tulporiga dam berib qo'yib, oddiy jang otini egarlagan edi. Husayn Boyqaro qayerga borsa, uning yonida yurib, yurtda osoyishtalik o'rnatish uchun jonbozlik ko'rsatardi. So'nggi yilda sodir bo'lgan qonli voqealar qora parda kabi yulduz to'la osmonni to'sib qo'ygan, Alisher nazdida, adolat quyoshining betini fitna boyqushlarining qora qanoti berkitgan edi. Hozir shu boyqushning qanotini qayirishga bel bog'lagan shoir qilichiga tayanib, hamrohlari bilan qo'rg'on ustiga chiqdi. U yer-bu yerga qo'yilgan qorovullar g'aflat uyqusida edilar.

Ularning hukmdori oson g'alabadan mast bo'lib, may shishasiga mahkam yopishib olgan edi. Katta arava qaysi yo'ldan yursa, kichigi ham shu yo'ldan yuradi, deganlaridek, uning sarkarda-yu, navkarlari mayxo'rlikka berilgandilar. Beg'am odamlarning dushmani bo'lgan qorong'i tun hujumchilarga qo'l keldi.

Navoiy va uning sheriklari arqondan osilib bog'ga tushdilar va asta yurib o'rtadagi baland shiypon

oldiga kelib, zinadan ko'tarildilar. Shiftga osilgan qandildagi so'nib borayotgan sham yog'dusida, o'rtadagi to'shakda Yodgor mirzo bir kanizagi bilan yonma-yon yotar edi. U yer-bu yerda yotgan shishalar, kumush qadahlar kechki «bazmi jamshid»dan darak berib turardi. «Buning askarlari elning mol-mulkin talab, xotunlari, qizlarining nomusin barbod qilmoqda. O'zi esa mayxo'rlik va xotinbozlik bilan ovora», deb o'yladi Navoiy g'azab bilan va yonida turgan Bobo Husaynga Yodgor mirzoni ko'rsatib imladi. Bobo Husayn tovushsiz yurib borib, qopqora soqoli dikkayib turgan Yodgorning boshiga o'tdi-da, temirdek panjalari bilan og'zini bosdi, Abu Ali yugurib borib oyog'idan ushladi, boshqa navkarlar darhol fitnachining qo'l-oyog'ini bog'ladilar. Bir navkar yosh juvonning og'zini berkitdi. Keyin hech tovush chiqarmaslik sharti bilan uni qo'yib yubordilar. Yodgor mirzoni esa Husayn Boyqaro oldiga olib chiqib, uning oldiga turg'azib qo'ydilar.

G'ira-shira tong yorug'ida qo'li bog'liq Yodgor g'azabdan o'tdek yongan ko'zlari bilan Husayn Boyqaroga o'qrayib qarayotganini ko'rish mumkin edi.

Ikki raqib bir-biriga uzoq tikilib qoldi.

— Axiyri ilkinga tushding, olaqarg'a, — dedi Husayn sukunatni buzib. — Hali shul aql bila podshoh bo'lamen, deb yuribsenmi?

— O'ldirsang tezroq o'ldir! Manfur basharangni ko'rmoq, yoqimsiz tovushingni eshitmoqdin meni bir yo'la qutqar!

– Yo‘q, sen askarlarimning olig‘a tushib, to‘g‘ri Hirotg‘a boshlag‘aysen!

– Ul kundin o‘lganim yaxshi ermasmu? Meni bilmay turgan kishidek so‘z qilasen-a, tulki!

Husaynning yuziga qizil yugurdi. Qoni qaynab turgan esa-da, o‘zini bosib:

– Men aytg‘on so‘zimdagi turamen, sen boshingni baland ko‘tarib, olimizg‘a tushib borasen! – dedi va Bo‘dana degan burgutday bir navkarini chaqirib buyurdi: – Darhol aning kallasini tanidini judo aylab, uzun bir yag‘ochga sanchib ol va askarning olig‘a tushib yur!

Yodgor mirzoni Husayn Boyqaro oldiga zo‘rlab tiz cho‘ktirdilar. Navoiy orqasini o‘girib turgan joyida o‘tkir qilichning bo‘yin suyagiga qirs etib tekkanini eshitib seskanib ketdi: «Shul zamonda yurt podshosig‘a xizmat qilmoq naqadar mudhish!» dedi ichida.

Lekin bir ozdan keyin mamlakatning birligi va butunligi, xalqning tinchligi uchun isyonkorlarning kallalarini kesib turmoq zarurligini o‘ylab, yuragi bir oz taskin topgandek bo‘ldi.

Isyon ajdarining kallasi olingandan keyin, uning tanasi sirg‘ilib o‘ziga pana joy qidirib qoldi. Yodgor mirzoning askarlari qocha-qochga tushdi, ularning bir qismi g‘oliblarning marhamatiga sig‘inib taslim bo‘ldi. Talon-torojdan bezor bo‘lgan xalq – shahar aholisi darvozalarni ochib berdi.

Nifoq tumani vatan ufqidan chekingandan so‘ng Navoiy yana qo‘liga qalam oldi, miyasining bir

burchida qulflog‘lik yotgan she‘riyat hujrasining eshigi ochildi. Alisherning qulog‘i yana ko‘m-ko‘k daraxt barglarining shitirlashi, sharqirab oqqan ariqlarning musiyqisini eshita boshladi, ko‘zlariga esa yorishib ketgan lojuvard osmonda afsonaviy baxt qushi – simurg‘ni izlab ketayotgan rang-barang qushlar ko‘rinib ketdi.

Berkilib yotgan ilhom bulog‘ining ko‘zi ochilib, she‘r muxlislarining yuraklaridagi tashnalikni qondira boshladi.

HOJA DEHDOR HANGOMASI

Bir kun jum‘a namozidan keyin Xoja Dehdor salom berib kelib qoldi. Navoiy endi sallasini mulozimi Behlulga berib, gulzorning bir chetidagi supada dam olib o‘tirardi.

– Vaalaykum assalom, xoja! Yaxshiki, o‘z oyo-
g‘ingiz bilan kelib qoldingiz, sizga odam yubor-
moqchi erdim, – dedi shoir xiyol qiyiq ko‘zlari bilan kulimsirab.

Xoja Dehdor qirqlarga borib qolgan, chertsa ikki betidan qon tomadigan, xushmuomala, hazilkash odam.

Uning qo‘lidan kelmagan ish yo‘q. O‘zining gapiga qaraganda yetmish xil taom pishirish siridin voqif pazanda, o‘tkir askiyachi, xushovoz hofiz, o‘zini

Navoiy bilan satranj o'ynashga munosib raqib deb hisoblaydigan kishi edi.

Misqoli sallasini peshanasining o'ng tomoniga dol qo'ygan, oyog'iga saxtiyon mahsi va eshak terisidan tikilgan ko'k sag'ri kavush kiygan mehmonga boshdan-oyoq razm solib, mezbon yana kulib qo'ydi.

– Mir hazratlari, bugun ajoyib bir tush ko'ribdurmen. Tomingiz ustida oxirlab qolg'on yarim oy turgan emish. Uyg'onib, behad quvondim. Taqsir, men bechiz odam ermasmen, tushlarim to'g'ri chiqadur. Evingizga aziz mehmonlar kelgusidur.

– Xoja, agar riyozat bila kun kechirsangiz, chindin ham sohib karomat bo'lur edingiz.

– Riyozat va zuhl-taqvoga kaminaning tobi yo'q. Men uchun yaxshi ulfat, shirin suhbat, sharob to'la jom va laziz taom bo'lsa bas.

– Borakallo, ishtaholari joyida. Men sizning kelishingizni bilganday qo'yu qo'zi so'ydirib qo'yg'on erdim.

– Ulug' ish bo'libdur. Ijzat bersinlar, kamina quyruq moyi, qo'zi eti va piyozni qo'shib, murchu bodiyon bila dimlab pishiray, mazasi mehmonlarning og'zida qolsin.

– Janoblarini ovora qilmoqni istamaymen. Bu ishlarni oshpazga qo'ya bering. Siz mehmonlar bila mashg'ul bo'ling. Men yosh qalamkashlardan uch-besh kishini chorlog'on erdim.

– Ulug' ish bo'libdur. Taqsir, mehmonlar kelguncha taxta surib tursak...

– Satranjni ertaga qo‘yib turayik. Mehmonlar kelish oldida xayolimizni aspga mindirib parishon qilmayik.

Ular u yoqdan, bu yoqdan gplashib o‘tirishdi. Yosh qalamkashlardan bir nechasi kelib suhbatga qo‘shildi. Oradan ko‘p o‘tmay kutilmaganda sulton Husayn ulug‘ beklaridan Muhammad Vali va eshik og‘asi, uch-to‘rt navkari bilan kelib qoldi. Navoiy shoshib qolib ularni ko‘chada emas, darvoza oldida kutib olishga zo‘rg‘a ulgurdi; shoirning ne-ne mehmonlarni kutib o‘rganib qolgan mulozimlari ham, yosh qalamkashlar ham esankirab qolishdi.

Navoiy darhol o‘zini tutib olib, podshoning salomiga «alik» oldi va qo‘l qovushtirib, shahanshoh, eski do‘stlarini eslab, bandaxonaga tashrif buyurganlaridan boshi osmonga yetganini izhor etdi va tojdor mehmonni mehmonxonaga boshlab, to‘rga solingan to‘rt burchak baxmal to‘shakka o‘tqazdi. Uning hamrohlari va Navoiyga tegishli odamlar o‘z o‘rinlarini topib o‘tirganlarida, sulton fotiha tortib:

– O‘z oyog‘i bila kelgan atoyi xudo! – deb qo‘ydi.

– Xonamg‘a haqning rahmati yog‘ilgan kun erkan. Yer yuzini sug‘orib turgan bahor bulutlari orasidin go‘yo quyosh chiqdi-yu, ko‘nglimizda shodlik chechaklari ochildi. Qadamlarig‘a hasanot!

Mirzo Husayn uy egasidan minnatdor ekanini bildirish uchun bilinar-bilinmas bosh irg‘ab qo‘ydi.

Mulozimlar dastshu va qumg‘on keltirib mehmonlar qo‘liga suv quydilar, keyin dasturxon yozib,

non, ho‘l meva, qand-qurs bila to‘la barkashlarni keltira boshladilar.

Mirzo Husaynning o‘ng tomonida o‘tirgan Navoiy darhol non sindirib, qo‘li bilan dasturxonni ko‘rsatdi:

– Marhamat qilsinlar.

Mehmonlar avval nonga qo‘l cho‘zib, keyin anjir, uzum, olmurud va boshqa mevalardan yeb o‘tirdilar. Boshda gap gapga qovushmay turdi. Davlat ishlaridan qo‘l yuvib, o‘z ijodi va shahar xalqining kundalik ehtiyojlaridan o‘zga narsaga qiziqmaydigan mezbon oldida mirzo Husayn o‘tgan shoirlar haqida gap ochishni o‘ziga ep ko‘rdi:

– Janoblari mavlono Ansoriyning «Ilohiynoma» otlig‘ kitoblarini sotib olibdurlar deb eshitdik, – dedi u Navoiyga yuzlanib.

– Rost, bir kun kotib Xoja Abdullo mavlono Ansoriyning noyob kitobin qoshing‘a kelturib erdi. Mazkur Xoja kitob olib sotmoq bila mashg‘uldur. Kamina ul risolaning avval sahifasin ochib, o‘qimoqqa boshladim va tugaguncha ilkimdin qo‘ymadim.

– Shundog‘ noyob kitob ilkingizga tushibdur, siz ham mashg‘ul bo‘ling, deb bizga yibormabsiz, – ginaxonlik qildi sulton Husayn.

– Kamina munosib sovg‘alar bila zoti oliylarig‘a yibormoqchi erdim, o‘zlari kelib qoldilar.

Shu bilan gap bo‘linib qoldi. Birozdan keyin Husayn shoir Anvoriy qasidalari to‘g‘risida gap ochdi:

– Biz baʼzan aning ashʼori, alalxusus qasidalari bila mashgʼul boʻladurmiz. Anvoriyni lisonilgʼayb desa boʻlur.

Navoiy uning soʻzini tasdiqlab, shu chogʻgacha bunday otashnafas shoir boʻlmaganini aytdi. Ichida: «Afsuski, mavlono Jomiy bu yerda boʻlsalar, oʻz fikrlarini aytib, majlisga jon kirgizar edilar» deb oʻyladi, qulay fursat topib mavlononing uylariga odam yuborishga mirzo Husayndan ijozat soʻramoqchi boʻldi.

Sultonning soʻl tomonida oʻtirgan, umrida bir kitobni qoʻliga olib oxirigacha oʻqib chiqmagan Muhammad Valibek bilan eshik ogʻasi esnashdan oʻzlarini zoʻrgʻa tiyib oʻtirishar, qachon suhbat mavzui jang va ov ustiga koʻchar ekan, deb bezovta boʻlishardi. Podshoning nogahondan tashrif buyurganidan oʻngʻaysizlangan Navoiyning mulozimlari va yaqin doʻstlari ham qisilib-qimtinib oʻtirishardi. Buni koʻrib Navoiy xijil boʻlar, tojdor mehmonning koʻngli uchun zoʻrma-zoʻrakli boshlangan sheʼr bahsiga jon kirgizishga tirishardi. Biroq gapning qalovi kelmay, suhbat gulxani hadeb soʻnib qolaverardi.

Oradan koʻp oʻtmay oʻrtadagi barkashlarni olib keta boshladilar. Gʻoz kabobi, qovurma, kobiliy shoʻrvaning xushboʻy hidi kelib dimoqqa urila boshladi.

Sheʼr, qasida toʻgʻrisida gap ochib majlisga jon kirgizolmay qiynalgan sulton Husayn yengillanib nafas olib, eshik oldida turgan Behlulga qarab kuldi.

— Maxdum, sizni musallas solurg‘a usta deb eshitamen, suzib qo‘yilg‘onidin bor chiqar.

— Oriy, mirzom. Kamina bu bobda maqtansa arziydur. Agar lutf-karam aylab, ahboblar bila bir-ikki piyoladin no‘sh etsalar... o‘zimni baxtiyor sanag‘aymen.

Navoiy sharobdan gap ochilganidan xijil bo‘lib, yerga qarab qoldi. U Behluldan xafa bo‘lmadi, chunki sulton shu to‘g‘rida og‘iz ochgandan keyin uning bir-ikki piyola sharob taklif qilishi juda to‘g‘ri edi. Biroq u endi mavlono Jomiyni chorlab bo‘lmasligini o‘ylab achindi. Sharob ichilgan joyga u kishini chaqirish o‘taketgan beadablik bo‘lardi.

Mirzo Husaynning so‘l tomonida zerikib o‘tirgan Muhammad Valibek sharob haqida gap ochilganda jonlanib, qimirlab qo‘ydi.

Saroy sharobdori dahlizda Behlul suzib qo‘ygan sharobdan bir qultum ichib: «Shohlar ichsa arzigudek erkan» deb maqtab qo‘ydi. Behlul uning ko‘z oldida bir piyola ichib oldida, chinni piyolani to‘ldirib podshoga yaqinlashdi, o‘ng tizzasini yerga qo‘yib, ikki qo‘li bilan uzatdi. Husayn no‘sh etib mo‘ylovini arttdi-da:

— Sharobi nob bo‘libdur. Ota nasihatidek achchiq va foydali, ammo nasihatning ham ozi yaxshi, — dedi. Bu, bir piyola bilan bas qilaylik, degan gap edi. U Navoiyning bir piyoladan ortiq ichmasligini yaxshi bilardi. Qolganlar, shu jumladan Navoiy, bir piyoladan ichib olganlaridan keyin sernaqsh tabaqlarda kabob va qovurmaları keltira boshladilar.

Ishtahasi ochilgan mehmonlarni, «oling-oling» deb qistashga hojat qolmadi.

Mirzo Husaynning ikki beti qizargan, ustidagi ko‘k shoyi choponi olov tekkanda ko‘m-ko‘k bo‘lib yonadigan o‘tkir araq shu‘lasiga o‘xshab toblanardi.

O‘rtadagi tabaqlar yig‘ishtirilib, dasturxonga fotiha o‘qilgandan keyin Navoiy:

– Boya mavlono Jomiy hazratlarining nasibalarini olib qo‘yinglar, deb tayinlagan erdim, agar ruxsati oliy bo‘lsa, bir kishi bila yubortirsak... – dedi.

– Yaxshi qilibsiz. Istar erdimki, mavlononing hissalarini Xoja Dehdor eltsa. Mavlono bir kun bizga: «Xoja Dehdorni ko‘rsam xursand bo‘lurmen va menda hazil-mutoyibag‘a mayl paydo bo‘lur», deb aytib erdilar.

Quyiroqda o‘tirgan Dehdor darhol o‘rnidan turib, qo‘l qovushtirdi.

– Xoja, ne sababdin boyadan beri uningiz chiqmaydur? – deb so‘radi Husayn.

– A‘lo hazrat, taom yemak bila mashg‘ul erdim.

– Oldingizga taom kelganda ahboblarni unutasiz erkanda!

– Kaminada shul qusur bor, ma‘zur tuting.

– Darhol amrimizni bajo keltirsangiz uzringizni qabul qilurmiz.

– Xizmat kamari doim belimda, – deb xoja ta‘zim qildi-da, orqasi bilan yurib chiqib ketdi.

Mehmonlar kulib qolishdi. Mavlono Abdurahmon Jomiy hassasiga tayanib mehmonxonadan tushib ichkariga kirib ketayotgan ekan. Dasturxonga

o'rog'liq chinni tog'orani ko'tarib darvozadan kirayotgan Dehdorni ko'rib, hovli o'rtasida to'xtadi. Saksonga yaqinlashib qolgan mavlono hali anchagina tetik, jikkak nuroniy chol edi. Qomati bir oz bukchaygan, paxtalik chopon ustidan uzun belbog'ni besh-o'n martaba aylantirib bog'lab olgan, uzun hassasi boshidan bir qarich baland ko'tarilib turar edi.

– Qadamlariga hasanot, keling xojam, – deb kuldi u salomga alik olgandan so'ng.

– Nechuk xudo yarlaqadi?

Dehdor Navoiyning uyiga aziz mehmonlar kelganini gapirib:

– Janoblarining nasibalarini yubordilar, – dedi.

– Soz bo'libdur. Qani, mehmonxonag'a marhamat.

Xoja mezbonning orqasidan ergashib mehmonxonaga kirdi. Qarama-qarshi o'tirib yuzlariga fotiha tortganlaridan so'ng dasturxon ochishdi. Ziravorlar bilan pishirilgan taomning hidi mehmonxonani tutib ketdi.

– Qani, marhamat, – deb mezbon ovqatga qo'l cho'zdi. – Iya, nevcun olmaysiz?

– Taqsir, qornimni to'yg'izib kelgan erdim.

– Yeganingiz yo'lda tushib qolg'on chiqar. Qani, oling, bo'lmasa men ham ilkimni torturmen.

– Qornim ochmog'on bo'lsa-dog'i, ko'nglingiz uchun yeyman. Siz bila bir tabaqdin ovqatlanmoq savob erur, – deb, toshni ham hazm qilib yuboradigan xoja quyruq moy bilan biqin go'shtini tushira ketdi. Mavlono dumba moyni uning oldiga itarib,

moysizroq go'sht parchasini tanlab yer va bir narsalarni o'ylab, xiyol jilmayar edi.

Dasturxonga fотиha o'qilgach, xoja ketishga ruxsat so'radi.

— Andak sabr aylang, omonatni olg'onimg'a «tilxat» yozib beray, — deb kuldi mavlono va bir varaқ qog'ozga bir narsalarni yozdi-da, ikki buklab Dehdorga uzatdi.

Xoja «tilxat»ni olib ravona bo'ldi. Yo'lda bir necha martaba uni ochib o'qigisi keldi-yu, lekin o'zini bosib oldi: «Birovning maktubini o'qimoq odobdan emas, sabr qilay», dedi.

Navoiy podshoni qasrigacha kuzatib qo'yib, uyiga qaytib kelgan, endi dam olib o'tirar edi. Xoja: «Men eltgan nimarsalarni olg'onlarig'a mavlono tilxat berdilar», deb shaldiroq qog'ozni uzatdi.

Shoir qog'ozga ko'z yugurtirib, kulib yubordi-da:

— Mavlono bul ruboiyni menga ermas, sizga aytibdurlar, o'qing, — deb «tilxat»ni qaytarib berdi. Xoja Dehdor qog'ozni hurmat bilan o'ng qo'liga olib, boshini so'l tomonga, orqaroqqa tashlab o'qidi:

*E xoja, maro zi lutfi xud parvardi,
Z-ovardani pushti dunba farbeh kardi,
Pushti dunbaro barag'bat xo'rdi,
Burdi ba shikam onchi bapusht ovardi!*¹

¹ Ey xoja, menga lutf karam etdingiz,
Kart dumba ila siylab xurram etdingiz.
Qo'yning orqasin yeb, orqalab kelgan
Yukni qorningizda olib ketdingiz.

O‘qib bo‘ldi-yu, qornini silab kulib yubordi. Navoiy ham o‘zini kulgidan tiya olmadi.

U ko‘pdan buyon bunday miriqib kulmagan edi. Xira bo‘lib turgan ko‘ngli g‘ubordan tozalanganday bo‘ldi.

– Xoja, buni menga bering, ul hazratning mu-borak qalamlari tekkan bul varaqni asrab olib qo‘yay.

– Jonim bila. Agar imkon topsam, yana ul kishini tavof qilib, shu yanglig‘ bir ruboiy keltururmen.

Navoiy Abdurahmon Jomiy haqida xotirotlarini yozmoqchi edi, shuning uchun bu ruboiyni xuddi ko‘z qorachig‘iday asrab yurdi.

* * *

Oradan ikki-uch hafta o‘tgach, yana Navoiyning uyiga mehmonlar keldi. Bu safar Dehdorning o‘zi qo‘zi eti va quyrug‘ini piyoz bilan dimlab, ajoyib ovqat tayyorladi. Mehmonlar ketgach, Navoiy xojaning bergan va‘dasini esiga soldi.

– Bir tog‘ora go‘sht eltib, mavlonodin yana to‘rt misra she‘r olib kelsalar, – dedi kulib.

– Jonim bila. Sizdin bir ruboiy qarzdorlig‘im xotirimda. Qarzimni uzmaguncha ko‘zimga uyqu kelmas.

«Bu safar nafsimni tiysam, mavlono Jomiy nima deb yozarlar?» deb o‘yladi Dehdor yo‘lda, dasturxonga o‘rog‘liq chinni tog‘orani ko‘tarib ketar ekan.

Mavlono xoja Dehdorni xursandlik bilan kutib olib, keltirgan taomini birgalashib yeyishga taklif etdi.

– Taqsir, men qornimni to‘yg‘azib kelgan erdim, o‘zlari yeyaversinlar.

– E, bu safar ham qorningizda, ham yelkangizda yuk bila kelibsiz, sizga jabr bo‘libdur. Ayting-chi, qayerlarda qorningizni to‘yg‘izdingiz?

Xoja bu savolni nima maqsadda berilganini tushunolmay, ajablanib:

– Navoiy hazratlarining uylarida, – dedi.

– E! – deb qo‘ydi mavlono miyig‘ida kulib. So‘ng-ra yog‘siz yumshoq go‘sht parchalaridan tanlab yeb, qornini to‘yg‘izgandan keyin o‘g‘illarini chaqirdi. Ichkaridan nimjon, rangpar bir yigit chiqib, meh-monga salom berdi va chinni tovoqni ichkariga olib kirib ketdi.

Xoja Dehdor quruq ketmasin deb ichiga non solingan tog‘orachani dasturxoniga o‘rab o‘rnidan turganida, mavlono kulimsirab:

– Shoshmang, bir qit‘a yozib beray, – deb bir varaq qog‘ozga ushbu to‘rtlikni yozdi:

*Ba Dehdor guftam ki bardor baxsh
Az on sufra kaz vay sar afroshtam,
Zi insof dam zad kaz on baxshi man,
Hamon baski dar roh bardoshtam.¹*

¹ Ovqatni yeb bo‘lib, dedim Dehdorga:

«Siz ham yeying, men oldim o‘z nasibamni»

Insofga kelib, u dediki menga:

«Yo‘lda olgan cdim tuz-nasibamni».

Xoja Dehdor bir lahzada yozilgan bu qit'ani o'qib qattiq kulib yubordi.

HIROT DORUG'ASI¹

Shoir qo'lini orqasiga qilib, bosh yalang, hovlisidagi «binafshazor» atrofida aylanib yurardi. G'ir-g'ir esgan shabboda o'z qanotida shaharning shimol tomonidagi pistazor tog'lardan ajoyib xushbo'y hidlarni olib kelardi. Havo iliq, osmon beg'ubor, kapalaklar binafshalar ustida uchib yurardi.

Shoirning taram-taram qizil yuzi mayin tabassum bilan yorishib, xiyol qiyiq ko'zlari kulimsirar edi. Navoiyning sodiq mulozimi Behlul uning xayolini bo'lmaslik, quvonchiga xalal bermaslik uchun o'zini uning nazaridan olib qochdi.

Oradan ko'p o'tmay ko'cha tomondan: «Meni qo'yib yiboring, Mir hazratlarig'a arzim bor», degan ovozni eshitib, shoir to'xtadi. Allakim yig'lamsirab gapirar, Behlul bosiq ovoz bilan yupatishga tirishar, ora-sira uning: «Andak sabr qilsinlar, istirohatlari buzilmasin», degani quloqqa chalinardi.

– Maxdum, kim ul? Nega kiritmaysiz? – deb so'radi shoir qoshini chimirib.

Elliklarga borib qolgan bo'lsa-da, hali tetikkina Behlul shoirning oldiga shipillab yurib kelib dedi:

¹ *Dorug'a* – qal'a boshlig'i.

– Bir odam arz-dod bila kelibdur, andak sabr qilib turing desam unamoydur.

– Ayting, ichkari kirsin, – dedi Navoiy mehmonxona tomon yo‘l olib. U to‘rdagi to‘rt qavat ko‘rpachaga o‘tirdi va sabr bilan mehmonni kutdi. Ikki-uch daqiqadan so‘ng gavdasi bir oz bukchaygan, bo‘z chopon kiygan o‘rta yoshli kishi kirib, ta‘zim qildi- da, kavush yechadigan joyga tiz cho‘kdi.

– Nima xizmat bila keldilar? – dedi shoir, kelgan kishining qizargan ko‘zlariga qarab, muloyim ovoz bilan.

– Faqir-fuqaroning shaharda sizdin o‘zga pushtpanohi yo‘q. Boshing‘a og‘ir ish tushgani uchun qoshing‘izg‘a keldim. Yordam ilkini uzating, – shuni deb u belbog‘ining uchi bilan ko‘z yoshlarini artidi.

Shoir rahm qilib: – Ayta bering, boshingizg‘a ne ish tushdi? – deb so‘radi.

– Muhammad Chinor qizimni olib ketib, uyida soxlab o‘ltiradur. Mahkamasiga borib, qizimni ber, desam ilkimni orqamga bog‘lab, tayoq bila urdi: «Sen o‘z mahallangdagi Pirnazar o‘g‘rini tutib bermasang, o‘zingni zindong‘a solurmen, uyingni buzomen, aning bila oshnolig‘ing bordir», dedi. Dedim: «Pirnazar bila hammahalla bo‘lsam-dog‘i, oshnolig‘im yo‘q turur. Umrimda ul nobakor bila bir martaba ham salomlashganim yo‘q.

Qizimni ber, nomusg‘a o‘ltirding!» deb yig‘lasam, tayoq bila urdi. Dorug‘a qorong‘u tushguncha meni mahkamasida tutib turib, keyin qo‘yib yibordi.

Navoiy peshanasini ushlab: «Mirzo xizmatida bo'lg'on kishiga munosib ish», deb o'yladi. U boshqa odamlardan ham shahar dorug'asining shu qabildagi qabih ishlar qilayotganini eshitgan edi.

— Muhammad Chinorning navkarlari bir hafta avval qo'shnimizning o'n olti yoshli o'g'lonini olib ketibdurlar, — dedi mehmon gapida davom etib.

— Porsoxon ko'chada ketayotgan erkan, bir yasovul ani to'xtatib: «Sen falon ibn falon ermas-musen, seni uch kundan beri izlaydurmen, yur men bilan dorug'a olig'a», deb Muhammad Chinorning hovlisiga boshlab olib boribdur. Fosiq amaldor uchun o'g'ri bahona bo'lib qoldi. El qizi, o'g'lonini ko'chaga yolg'iz chiqarg'oni qo'rqadur.

— Saroyg'a dod deb bormadilarmu?

— Borg'oni qo'rqadurmen. Saroyda dodxoh ishi Muhammad Valibek ilkidadur.

O'g'li ustidan otasig'a shikoyat qilib borsam, meni omon qo'yimas.

Muhammad Chinor Muhammad Valibekning asrandi o'g'li edi, shuning uchun sultonning eng yaqin va ishonchli ulug' beklaridan bo'lgan otasini orqa qilib, hech tap tortmay, ko'ngliga kelganini qilar edi.

«Agar Valibekning arzandasi undog' qilayotir, bundog' qilayotir, deb mirzoga aytsam, Navoiy ulug' begimga va uning o'g'liga qarshi ig'vo qilayotir, degan xayolga borishi mumkin podshoh, — deb o'yladi Navoiy, — yo'q, bu ishga o'zim bosh qo'sh-

may, bu gapni boshqa odam vositasi-la, qulog‘iga yetkazishim kerak».

– Yoshingiz uzun bo‘lsin, dodimizg‘a yetib, yaqomizni zolimning ilkidin xalos eting, o‘la-o‘lgunimizcha duoyi joningizni qilurmiz, – dedi kelgan kishi, Navoiyning o‘yga tolganini ko‘rib.

– Sizning ko‘z yoshingizni oqizib qo‘ymasmiz, bir ilojini qilurmiz, – dedi Navoiy.

Mehmon rahmat aytib, o‘rnidan turdi va orqasi bilan yurib chiqib ketdi. Navoiy yolg‘iz qolgach, peshonasini ushlab ko‘zini yumdi. Chorak soat ilgari ko‘ziga yorug‘ ko‘ringan jahon endi zimistonga aylangan, ko‘ngli g‘am-alam bilan to‘lgan edi. Badani uvushib, ikki chakkasi siqib, boshi og‘riy boshladi.

«Sulton shaharni Muhammad Chinor singari iflos bir odam qo‘lig‘a berib qo‘yg‘on, ilkida may kosasi, qulog‘ig‘a xushomadgo‘ylarning shirin so‘zi yoqadur, eski sodiq do‘stlaridan xiyonat kutadur. Bo‘lmasa nega mening mulozimlarimdan birini o‘ziga darakchi qilib olib, uyimda bo‘lg‘on gaplarga quloq soladur. Albatta, hukmdor o‘z beklari va amaldorlari eviga ayg‘oqchilar qo‘yib, alarning tarzi maishatidin xabardor bo‘lib yurmoqqa haqqi bor. Ammo ming marotaba sinagan mendek do‘stig‘a inonmog‘oni alam qiladur. Nahotki, mendin xiyonat kutsa! Shoshma, – Navoiyning yuzi mushkul bir masalani yechish yo‘lini topgandek yorishdi. – Bu gapni shul darakchi vositasi-la, shohning qulog‘iga yetkazamen!»

Oradan uch-to'rt kun o'tgandan keyin, shoir o'z muxlislari bilan suhbatlashib o'tirganida, Behlul bir odamning kirish uchun ruxsat so'rayotganini bildirdi.

Navoiyning ijozatidan so'ng eshikdan o'rta bo'yli, miqtidan kelgan, qo'ng'ir soqol, chag'ir ko'zli bir kishi kirib ta'zim qildi va qo'lidagi tugunni Behlulga berib, pastroqdan joy oldi. Fotihadan so'ng shoir nima xizmat bilan kelganini so'radi.

– Sizdek ulug' zotning xizmatlarig'a kirmoq orzusida keldim. Mendek odamni navkar qilib olsalar, jonlari huzur qilur erdi. Ot minmoq, o'q otmoqni bilurmen, pazandalik ham ilkimdin keladur, yetmish xil taom tayyorlamoq sirridin voqifmen...

Shoir uning vajohatiga qarab, qo'shinda o'nbegi yoki yuzboshi bo'lib xizmat qilg'on bo'lsa chiqar, ichki urushlar to'xtagach, har bir ko'chaga kirib chiqqan bo'lsa kerak. deb o'yladi. Mehmonning maqtanchoqligi, betakallufligi Navoiyning g'ashini keltirdi, shuning uchun dangal javob qildi:

– Ko'rib turibmen, har ish ilkingizdin keladur, ammo menga na navkar kerak va na oshpaz. Xizmatimda bo'lg'on mulozimlar yetib ortadur.

– Hay, attang! Ne umidlar bila kelgan erdim, toleim past erkan, mayli. Mir janoblari, hech bo'lmasa keltirgan sovg'amni olib qoling.

Navoiy bosh irg'agandan keyin Behlul tugunni yechdi, ichidan bir kalla qand, hal bilan yozilgan qur'on va bir kamon chiqdi.

Negadur bu kishining o‘zi ham, sovg‘asi ham Navoiyga yoqmagan edi. Bilinar-bilinmas peshonasi burishib ketdi.

– Ism-shariflari nedur?

– Ahmad.

– Padar buzrukvorlarining otlari Tojiddin ermasmu?

– Yo‘q, nomlari Abulvose erdi.

– Men adashibmen, boshqa odam erkansiz. Xo‘sh... boya men sizga aytdim, bizga navkar kerak ermas deb. Bizning eshikda baribir yilig‘a uch yuz tangadin ortiq maosh ololmaysiz. Agar maqsadingiz yormoq topmoq bo‘lsa, sizga mundog‘ maslahat berurmen.

Menga keltirgan bu nimarsalarni sotib, o‘n tangaga arabiy tugmador (kamzul), qirq tangaga zarbaft kamar, o‘n tangaga xanjar, yigirma tangaga jingilamo‘y bo‘rk xarid etib, ustingizni rostlang, ilkingizga arg‘uvoniy tayoq oling, o‘zingizni yasovul qiyofasiga soling-dog‘i, bozor boshida turing. Qarshingizdin xushsuvrat bir yigitcha kelayotg‘onin ko‘rsangiz, ani to‘xtatib: «Hoy yigit, seni tongdin beri izlab yuribmen, yaxshiki o‘zing ko‘rinib qolding, seni shahar dorug‘asi istagan erdilar, yur men bila», deb ilkin ushlang. Ul yigit yalinib-yolvorib, sizni bir go‘shaga chorlar va kissasidin o‘n besh-yigirma tanga chiqarib o‘zini xalos aylar. Ani qo‘yib yiborib, yana joyingizga borib turing. Olingizdin bir sahibjamol qiz o‘tsa, ani to‘xtatib, yigitga aytgan so‘zlaringizni anga dog‘i ayting. Shoyad otasi sizga

oltmish-yetmish tanga berib, qizini nomusdin qutqarib olsa... Shu yanglig' yilig'a besh-olti ming tanga daromad qilsa bo'lur.

Dasturxon ustida o'tirganlar shahar dorug'asining ishlarini yaxshi bilar edilar, ular Navoiyning paytdan foydalanib, dardlarini aytayotganini fahmladilar. Mehmon esa Navoiyning kayflari yomon vaqtda kelib qolibmen, birovning alamini mendin olayotirlar, deb o'ylab o'rnidan turdi. Behlul esa; «Qizim senga aytamen, kelinim sen eshit, qabilida so'z qildilar», deb shoirga qoyil qoldi.

Sulton Husayn hujrai xosida, zarbof to'shak ustida o'ng tirsagini yumaloq yostiqaq tirab xayol suradi. Qovoqlari salqigan, qiyiq ko'zlarida o't chaqnaydi, go'shtdor yuzida g'azab alomati, titrab turgan qo'lida naycha qilib o'ralgan qog'oz – Navoiyning uyidagi ayg'oqchisi yozib yuborgan ma'lumotnoma.

Butun shaharda Muhammad Chinor to'g'risida duv-duv gap yursa-yu, podshoh bexabar bo'lsa! Bu alam qilmaydimi! Beklaridan biri oldinroq kelib uni ogoh qilsa, podshoga isnod keltirgan fosiq amaldorning chorasini ko'rgan bo'lur edi. Valibekning o'g'lini esli-hushli yigit deb adashgan, qo'ylarni bo'riga topshirganini bilmay qolgan ekan.

Sulton Husayn g'azabiga chidolmay Chinorni chaqirtirib kelib jallod qo'lga topshirmoqchi edi, biroq uzoq mulohazadan so'ng o'zini bosib olib, bu gaplarning qanchalik to'g'riligini surishtirib bilmog'chi bo'ldi. Shahar dorug'asining uyidagi

ayg'ochisi uning buzuqligi to'g'risida shu mahal-gacha lom-mim demagan edi. Bunga qisman o'zi ham aybdor: u arboblarning hayot kechirish tarzi, maishati bilan qiziqmagan, ulardan xiyonat sodir bo'lmasmikan, deb qo'rqgan. Amaldor har qancha sodiq bo'lsa ham, hukmdor ularning yurish-turishini ko'zdan qochirmasligi kerak ekan.

Shularni o'ylab shahar dorug'asining maishati haqida ma'lumot to'plashga jazm qildi. Oradan ikki kun o'tgandan keyin ayg'ochisi Navoiyning gaplarini tasdiqlovchi xabarlar keltirdi.

Muhammad Chinor novchadan kelgan, kuch-quvvatga to'lgan, dovyurak yigit edi. Mehnat bilan topilmagan harom ovqatni yeb gushna bo'lib o'sgan, otasiga ishonib, ko'ngliga kelgan noma'qul ishni qilar, og'ziga kelgan gapni qaytarmas edi. Birovning ko'z yoshi unga ta'sir etmas, odamlarga azob berish unga rohat bag'ishlardi. Qo'lga tushgan o'g'rilarni ming uqubat bilan o'ldirar, tiriklayin boshlariga arra qo'ydirar, badanlariga mix qoqar, ichlariga temirchming bosqoni bilan dam berib, qorinlari yorilguncha qiynar edi.

U hammani qo'rqitib olgandan keyin ko'ngliga kelgan noma'qulchilikni qila boshladi. Podsho uning kirdikorlaridan xabar topgach, g'azabga kelib, darhol Muhammad Valibekni huzuriga chorlatdi:

— Asrandi o'g'lingiz haddin o'tib, nomunosib ishlar qilib yuribdur. Siz jilavidin tortib, ani jinoyat yo'lidin qaytarmog'ingiz va bizni bu ishlardin ogoh

qilmog‘ingiz lozim erdi. Ul nobakor diyonat ipini uzib, fisq-fasod vodiysida o‘ynab yuribdur. Agar zulm elining oldin olmasak, fuqaroning yondirgan chirog‘in so‘ndirur...

Valibek sultonning og‘zidan asrandi o‘g‘lining qilmishlarini eshitgach, hayron bo‘lgandek ko‘zini katta ochib qotib qoldi. Keyin ertadan kechgacha uyda bo‘lmagani uchun bu gaplardan bexabar qolganini, beparvoligi uchun o‘zi ham javobgar ekanini aytib uzr so‘radi.

Jinoyatkor o‘g‘li uchun ham, uning jinoyatlarini payqamay qolgani uchun o‘zi ham, jazoga mustahiq ekanini izhor qildi.

— Amrimiz shul, — dedi sulton Husayn kamoli jiddiyat bilan. — Muhammad Chinorni yalang‘och badanig‘a yuz tayoq urib, Hirot viloyati xorijig‘a chiqarib yiborilsin va podsholiq xizmatig‘a kirmoq haq-huquqidin mahrum etilsin.

Bir chekkada chordana qurgan, o‘ng tizzasiga qog‘oz qo‘yib, o‘ng qo‘lida qalam ushlab turgan munshiy farmoni oliyni darj etdi.

Muhammad Chinor ichkarigi xonada bir odamga azob berib so‘roq qilayotganida yasovuli oldiga kelib, ikki kishi qabulxonasida o‘tirganini bildirdi. U qo‘lini yuvib kelib Do‘lana bilan Bo‘danani ko‘rdiyu, yuzi devordek oqarib ketdi. Bu ikki odam sultonning jallodlari edi.

— Yuring biz bila saroyg‘a! — dedi g‘o‘la birdan kelgan Do‘lana, turgan joyida qotib qolgan shahar dorug‘asiga.

— Yangi tugmadorimni kiyib olay, — dedi u etagiga qon sachragan eski kamzulga qarab.

— Yo‘q, sizni kutib o‘tirmoqqa vaqtimiz yo‘q, yuring.

Muhammad Chinor noiloj ularning oldiga tushishga majbur bo‘ldi. Ko‘chada ularni soyabon arava kutib turardi...

Saroy darvozasi oldida arava to‘xtagach, ikki jallod uni kiraverishdagi yasovulxonaga olib kirib yechintirdi. Muhammad Chinor indamay tirsaklarini yerga tirab, ko‘kragini yerga berib yotib oldi, Bo‘dana oyog‘idan ushlab turdi, Do‘lana esa uning yo‘g‘on bo‘yniga butun og‘irligini solib minib oldi-da, behi tayog‘i bilan yalang‘och badaniga yuz martaba sanab urdi...

* * *

Muhammad Chinor poytaxtdan haydalgandan keyin xalq yengil nafas oldi. Kattadan-kichik shaharni ofatdan qutqazgani uchun Navoiyni duo qilar edi.

Shoir qilgan ishidan mamnun bo‘lsa ham, lekin shod ko‘ngliga bir bulut soya solib turgandek edi.

U bir kun yarim kechada uyg‘onib ketib uh torta boshladi: «Nega xizmat tilab eshigingga kelgan kishini xafa qilib yibordim, Muhammad Chinorning kirdikorlarini shoh qulog‘iga yetkazmoq uchun boshqa bir vosita topsam bo‘lmasmi erdi. Hay attang!»

Tong otguncha pushaymon qurti yuragini kemirib chiqdi. Kuni bo‘yi o‘zini qayerga qo‘yishini bilmay yurdi. Kechqurungi ovqatdan keyin Behlulni chaqirib:

– Maxdum, bundin ikki hafta burun xizmat so‘rab kelgan kishi qay mahallada istiqomat qiladur, bilursizmi? – deb so‘rab qoldi.

Behlul kulimsirab qo‘yib javob qildi:

– Ani mening xizmatkorim tanir erkan, ham-mahalla emish...

– Yaxshi. Siz shu bugun anga sakson tanga eltib bering, Alisherbek yibordilar deng, hol-ahvolini so‘rang. Bechora yarmoqqa muhtojdur.

– Bosh ustina. Ijizat bersalar, hozir evina borib sovg‘angizni berib kelayin. Savob ish bo‘ladur.

– Shundog‘ bo‘lsin.

Behlul Navoiy bergan tangalarni bir hamyonga solib, xizmatkori bilan Ahmad binni Abulvosenikiga jo‘nadi.

SEHRLI SO‘Z

Hirot shahrida Zayniddin degan bir bola bor edi. Zehni o‘tkir, tirishqoq bo‘lgani uchun u maktabda hammadan oldin o‘qish, yozishni o‘rganib oldi. Uning yaqin qarindoshi – Navoiyning eng yaqin suhbatdoshlaridan biri bo‘lgan Sohob Doro ularnikiga

tez-tez kelib turar, har safar turkiy va forsiyoʻy shoirlarning biror kitobini keltirar, Zayniddinda sheʼr va adabiyotga havas uygʻotishga harakat qilardi.

Zayniddin qoʻliga olgan kitobni tushirmaguncha qoʻymasdi. Oʻn ikki yoshdayoq Hofiz, Saʼdiy, Lutfiy, Navoiyning koʻp sheʼrlarini yod olvoldi.

U shoir qarindoshining kelishini sabrsizlik bilan kutardi, chunki Sohib Doro koʻp mutolaa qilgan kishi boʻlib, burungʻi mashoyixlar, shoirlar hayotini yaxshi bilar, suhbat vaqtida ular toʻgʻrisida qiziq-qiziq latifalar aytib berardi.

Soʻzining oxirida har safar kuni kecha Navoiyning suhbatida kimlar boʻlgani, kimlar oʻz sheʼrini oʻqib bergani, Navoiyning bergan bahosi va hokazolarni hikoya qilardi.

– Alisher janoblari aqlli, hushyor, koʻp mutolaa qilgʻon yoshlarga homiy, muammo va tarix biladurgan kishiga ixlosmanddurlar. Kitob oʻqimaydurgan, zehni va xotirasini mashqlantirib yurmaydurgan kishilarni sevmaydurlar, – der edi.

Zayniddin Navoiyga yaqinlashib, uning suhbatidan bahramand boʻlish uchun koʻp kitob oʻqir, muammo (sheʼriy topishmoq) va taʼrix (biror tarixiy voqea qachon sodir boʻlganini harflar vositasi bilan ifoda etish) usulini oʻrganar edi. Ularning tashqari hovlisida Xojazoda degan tabrezlik bir kishi turar edi. U arab va eron shoirlarining koʻp sheʼrlarini yoddan bilar, taʼrix va «ilmi» muammodan xabardor edi. Zayniddin undan arab tili, muammo va taʼrixni oʻrgana boshladi, tez orada zehnining oʻtkirligi,

xotirasining kuchi bilan o‘z ustozini ham hayratda qoldirdi.

Bir kun Sohib Doro bilan Xojazoda mehmonxonada gaplashib o‘tirar, Zayniddin quyiroqda ularning suhbatiga quloq solar edi. Suv aylanib arig‘ini topgandek, gap aylanib, muammo va ta’rix mavzuiga kelib taqaldi. Sohib Doro Alisher Navoiyning bu bobdagi mahoratini maqtab quyidagi voqeani hikoya qildi:

– Podshoh hazratlari Xuroson taxtin olg‘ondin so‘ng «Bog‘i jahon oro»ni obod qilmoqqa bel bog‘ladilar. Bahor ayyomi, bir panjshanba kuni Mir Alisher mavlono Abdurahmon Jomiy bila Gozurgohdin xiyobon sari borur erkanlar. Ul bog‘ning bog‘boni Sayid G‘iyos har kimlarning bog‘idin sarv og‘ochi sotub olib, arobalarg‘a ortib kelayotg‘on erkan. Bog‘bon hazratlarni ko‘rib salom beribdur. Mavlono Jomiy «aliki» olib so‘rabdurlarki:

«Hech bog‘larda sarv og‘ochi qoldimu? Arobalarda necha adad og‘och bor?» Bog‘bon debdurki: «Bog‘larda sarv og‘ochi ko‘p. Arobalarda bir yuz to‘rt adad sarv bor». Alar debdurlarki, ajab adaddur. Navoiy aytibdurlarki, «munosib» adaddur, nechunki «qad» adadi bila munosibdur. Mavlono Jomiy tahsin qilibdurlar.

Sohib Doroning gapiga diqqat bilan quloq solib o‘tirgan Zayniddin xursand bo‘lib, birdan qiyqirib yubordi:

– Qoyilmen. Qad so‘zi bilan sarv og‘ochlarining sonini bildiribdurlar. – Zayniddin arabcha «Q» harfi

– 100, «D» – 4 ekanini bilar edi. Mavlono Sohib Doro jiyanining «abjad» hisobini yaxshi o‘rganib olganini, fahm-farosati o‘sganini ko‘rib terisiga sig‘may ketdi.

Bir kun Zayniddin otasi bilan Sohib Doroning uyiga mehmon bo‘lib borishdi. Mavlononing mehmonxonasi doim fazilat ahli bilan gavjum edi. Ular uy egasining dasturxonini uchun emas, shirin va oqilona suhbatini uchun, qadimgi shoir va fozil odamlar haqidagi hikoyalarini eshitish uchun kelar edilar. Sohib Doro zamonaning ko‘zga ko‘ringan forsigo‘y shoirlaridan bo‘lib, yosh qalamkashlarni o‘z maslahatlari bilan bahramand qilib turardi. Shu sababdan tanqidiy mulohazalariga mushtaq bo‘lgan yosh shoirlar unikidan arimasdi.

She‘rxonlik va ovqatdan so‘ng mehmonlar u yoqdan-bu yoqdan gaplashib o‘tirdilar. Quyiroqdan joy olgan yalpoq yuzli bir mehmon Sohib Doroga yuzlanib:

– Mavlono, jiyaningiz Zayniddin, nomi aytilmasa ham har qanday muammoni yechib bera oladur, deb eshitamen. Shu rostmi? – deb so‘rab qoldi.

– Rost, bu bobda Zayniddin mahorat sohibi bo‘libdur.

– Andog‘ esa, ruxsat eting, men bir sinab ko‘ray.

– Marhamat, – Sohib Doro Zayniddinga, qo‘rqma, bardam bo‘l, degandek qarab qo‘ydi.

– Xo‘sh, bo‘lmasa quloq bering, – dedi yalpoq yuzli mehmon, – ushbu muammodan qanday nom chiqadur?

Bobom belida duduk,

Biz ham muammo deduk.

Zayniddin qovog'ini uyib, ichida bir narsani hisoblayotganday lablarini qimirlatib turdi-da, birdan yuzi yorishib: «Junayd!» deb yubordi.

– Borakallo! – dedi mehmon. – Xo'sh, qanday topdingiz?

– Bobom so'zining arabchasi – jad, dudukning ma'nodoshi – nay. «J» bilan «D» harflari o'rtasida «nay» so'zi bo'lg'ondin so'ng «Jnayd» (Junayd) nomi chiqadur-da!

– Ofarin, mavlononing da'volari isbot bo'ldi, – deb yubordi hamma.

Mehmonlarning taajjublanishlari o'rinli edi, chunki odatda, muammoni aytgan kishi, undan kimning nomi chiqishini bildirishi, muammoni yechuvchi esa bu nomning qanday yashirilganini aytib berishi lozim edi. Ammo Navoiy bilan Zayniddin Vosifiy har qanday muammoni nomsiz yecha bilar edilar.

Bir kun Sohib Doro Navoiy bilan suhbatlashib o'tirganida, Zayniddin to'g'risida gap ochib, uning muammo bobidagi mahoratini maqtadi.

Navoiy maroqlanib:

– O'n olti yoshda dedingizmi? – deb so'radi ajabsinib. – Bu yoshda bolalar burunlarini tortib yuradurlar. Ajab! Nomsiz muammoni yechmoq uchun forsiy, turkiy tillarni bilmoq, arab tili bilan tanish bo'lmoq kerak. Nechun ani o'zingiz bila ola

kelmadingiz? Men vujudi aql-farosat fonusi bila munavvar bo'lg'on o'n olti yoshli insonni ko'rmoq istaydurmen. Erta oqshom boshlab keling.

Sohib Doro Zayniddinni maqtashga maqtab qo'ydi-yu, keyin qilgan ishidan pushaymon bo'ldi: «Mabodo, bola Navoiy huzurlarida o'zini yo'qotib, savolg'a javob berolmay, meni uyaltirib qo'ysa ne bo'latur?» deb o'yladi u o'zidan xafa bo'lib.

Ammo aytilgan so'z – otilgan o'q, uni qaytarib bo'lmaydi. Kechqurun u Zayniddinlarnikiga borib, Navoiyning gapini ularga yetkazdi:

– Ertaga kechqurun Zayniddin mening uyimga borsin, birgalashib Mirnikiga borgaymiz.

– Bekor maqtanib qo'yibsiz, bola uyalib, berilgan muammoni yecholmay qolsa ne bo'lg'oy. Ishning bu tomonini ham o'yladingizmi? – dedi Zayniddinning otasi xunob bo'lib va o'zini qayerga qo'yishini bilmay, u yoqdan-bu yoqqa yura boshladi.

– Qo'rqmang, Zayniddin ham aqlli, ham yurakli yigit. Andin so'ng, Alisher shu qadar xushmuomala va nazokatlidurlarkim, hech bir kimsa huzurlarida o'zini yo'qotib qo'ymaydur.

Shul mahalgacha alarning biror yosh yigitni mushkul bir savol bila mot qilib, uyaltirib qo'yg'onlarin bilmaymen. Xavotir olmang, yuzimiz yorug' bo'lg'ay.

– Ilohi, aytg'oningiz kelsin.

Zayniddin boshda bir oz hayajonga tushdi-yu, Sohib Doroning so'zidan keyin o'zini tutib oldi, kechasi tinch uxladi.

Navoiyning mehmonxonasi har vaqtdagidek o'zining yaqin do'stlari: shoirlar, sozandalar bilan to'la edi. Zayniddin Sohib Doroning orqasidan kirib salom berganda, Alisher kulib, do'stlariga bir narsani hikoya qilayotgan edi.

– E, keling, mavlono. Andak kechikdingiz. Bu yigit kim? E, kecha aytg'on qarindoshingiz... Zayniddinmu? – deb so'radi u salomga alik olgandan keyin.

Uchli takya ustidan shoyi salla o'rab, egniga hayitdagina kiyadigan ko'k shoyi to'nini kiygan Zayniddin tavoze bilan quyiroqdan joy oldi. Navoiy do'stlariga Zayniddinni ta'rif qilib:

– Nomi aytilmasa-dog'i, istagan muammoni yecha biladur erkan bu yigitcha, – dedi.

– Hech bir odam ilmi muammoda siz bila tenglasha olmaydur, – dedi shoir Badaxshiy.

– Bu bobda menga teng yigitlar bor erkan, – dedi Navoiy Zayniddinga dalda berib. U Badaxshiyning bu o'rinsiz gapidan ranjigan edi: «Ne qilar erkan yosh yigitning boshidin sovuq suv quyib yiborib, shundog' ham u nom chiqargan odamlar orasiga tushib, esankirab qolg'an ko'rinadur. Rangi ham o'chinqiragan. Ani majlis savlati bosdi. Yechimi qiyin muammo bila aning shoxin sindirib qo'ymay», deb o'yladi Navoiy va «Umar» nomi yashiringan osonroq bir muammoni yechishni taklif qildi. Zayniddin bu muammoni bilar edi. Bir ko'ngli, o'zini bilmaganga solib: «Imoratni buzib otni chiqarg'il», dedingiz. «Imorat so'zidan «O» va «T» harfi

chiqarilib tashlansa, ayn, mim, «r» harflari qolur» deb javob bermoqchi ham bo‘ldi, lekin Navoiydek odamning huzurida yolg‘on gapirishni o‘ziga ep ko‘rmay, shoirning ko‘ziga qarab rostini aytdi:

– Men bul muammoni bilur erdim, boshqasini ayting.

– Bo‘ldi, bo‘ldi. Bilganingizni ko‘zingizdin ko‘rib turibmen, sinab ko‘rmoqqa hojat qolmadi. Sohib Doroning da‘vosin qabul ayladik. – Shuni deb Navoiy Zayniddinlar kelmasdan burun boshlagan hikoyasini davom ettirdi: – Shunday qilib, o‘shul Nosir ismli bo‘yoqchi yigitni yana olling‘a keltirdilar.

Men dedim: «Ikki bor senga rahm aylab qo‘yib yiborg‘on erdim, yana jinoyat qilibsen. Yatimlig‘ingni¹ qo‘yasanmu, yo‘qmu?» Nosir bo‘yoqchi ta‘zim qilib: «Yatimlarga shafqat qilmoq farz turur, zeroki, xudoning o‘zi aytibdurki: «Vaammal alyatima falo taqhir!» Ya‘ni, yetimlarga qahr qilmang! – dedi.

Men ul yigitning hozirjavoblig‘i va bilimdonlig‘iga qoyil qoldim va aning gunohini sulton sohibqirondin tilab oldim. Bul voqeag‘a to‘p-to‘g‘ri yigirma yil bo‘ldi.

«Demak, 880-sanaiy hijriyada bo‘lg‘on, deb o‘yladi Zayniddin va bir narsani sanayotganday lablarini qimirlatib, qoshlarini chimirib o‘tirdi-da, Navoiyga yuzlandi:

¹ Navoiy zamonida yatim deb bezori va o‘g‘rilarni aytishar edi.

— Bir so‘z aytmoqqa ruxsat eting! — Shoir kulib bosh irg‘atgandan keyin birinchi so‘zga urg‘u berib dedi: — Shafqat qilibsiz.

Navoiy qovog‘ini uyib, ichida bir narsalarni hisobladi-da, birdan yuzi yorishib ketib: «Ofarin!» deb yubordi baland ovoz bilan. Eski arab imlosi bilan yozilgan «shafqat» so‘zidagi to‘rt harfni songa aylantirganda 880, ya‘ni Navoiy Nosir bo‘yoqchiga rahm qilib, qo‘yib yuborgan yili chiqardi. Navoiyning boshqa suhbatdagilari ham oldinma-keyin bu sehrli so‘zning riyoziy ma‘nosini chaqib:

— Borakallo! — deb yubordilar.

SANDIQ SOAT

Navoiyning kitoblari ko‘payib ketgandan keyin ularni tartibda saqlash uchun bir kitobdor kerak bo‘lib qoldi. Unga Muhammad Naqqosh degan bir kishini tavsiya qildilar.

Muhammad Naqqoshning qo‘lidan kelmaydigan ish yo‘q edi. U tosh va yog‘ochga o‘yib naqsh solar, chilangarlik, duradgorlik, muqavasoqlik va hokazolarni bilar edi. U Navoiyning taklifini jon deb qabul qildi.

Bir kun shoirning uyiga yaqin do‘stlari kelgan edilar.

Mehmonlardan Xo‘ja Dehdor tokchaga tizilgan chinni lagan va ko‘ralarni tomosha qilib:

– Chinni asboblari yasamoqda hech kim xitoylarga bas kelolmaydur, – dedi. – Alarning hunariga qoyil qolmasdan iloj yo‘q...

– Rost, – dedi Navoiy unga boqib. – Xitoy fag‘furi (chinnisi) olamg‘a mashhur, ammo hafsala qilsalar, bizning ustalar ham o‘shandog‘ chinni asboblari yasay biladurlar.

Bizda chinni yasamoq uchun kerakli oq loy, ohaktosh va hokazolar bor.

– Odam yasagan narsani odam yasay biladur, – deb gapga aralashdi quyiroqda o‘tirgan Muhammad Naqqosh.

– Borakallo, – dedi Navoiy kulib. – Men sizdin shul gapni kutgan erdim. Siz mohir bir kulol topib, shul ishga kirishsangiz, Xitoy ustalaridin o‘tkazib chinni idishlari yasay bilar erdingiz.

– Keling, hoji Muhammadg‘a oq fotiha berayik, Xirotning oq loyidin bizga fag‘fur idish-oyoq yasab bersin, – dedi Xo‘ja Dehdor.

Do‘stlarning daldasi Muhammad naqqoshni g‘ayratlantirib yubordi. U o‘ziga o‘xshagan ishchan va mohir bir kulolni topib ishga kirishib ketdi. Ikkovlon yeng shimarib, ohaktosh va allaqanday shaffof ko‘k toshlarni hovonchada yanchib, elakdan o‘tkazdilar, ohanrabo yordami bilan uni temir zarralaridan tozalab, keyin suvga qorib, rosa pishitdilar. So‘ngra bu loydan kulol dastgohida lagan, ko‘ra, boshqa buyumlar yasadilar va ularni xumdonda

pishirdilar. Muhammad Naqqosh ko'kish toshlarni maydalab, elakdan o'tkazdi va unga allanimabalolarni qo'shib «sir» tayyorladi, idishlarni sirlab, ularga shunday naqsh berdiki, ularni xitoy chinnilaridan ajratib bo'lmas, chertsangiz jaranglar edi.

Muhammad Naqqosh shu ish bilan ovora bo'lib yurganda ko'ngilsiz bir hodisa yuz berdi. U Navoiyga zarur bo'lib qolgan bir kitobni tokchadan olaman deb uni devor tagidagi soat ustiga tushirib yubordi. Soat yurishidan to'xtab qoldi. Navoiy bundan xabar topib qattiq xafa bo'ldi-yu, lekin indamadi. Naqqosh uni tinchitish uchun:

– Ishlarimdin bo'shaganimdin so'ng soatni tuzaltib bergaymen, – deb va'da qildi.

Oradan bir necha kun o'tgach, shoir Naqqoshni chaqirib:

– Siz menga bir soat qarzdorsiz, – dedi hazil aralash. – «Kecha men Muborizbek evida mehmon bo'lg'on erdim. Farangistondin kelgan savdogarlar anga sandiq shaklidagi bir soat sovg'a qilibdurlar. Ilgari arablar bundin yaxshiroq soatlar ishlar ekanlar, keyin bul hunarni xotirdin chiqorg'onlar. Ilmu hunar qo'ydek adashib faranglar qo'lig'a o'tib ketibdur, emdi yo'qolg'on qo'yni qaytarib olmoq lozim.

Navoiy «sandiqa soatni» batafsil tasvirlab, Naqqoshga xuddi shunday bir soat yasashni taklif qildi. Muhammad Naqqosh indamay yerga qarab qoldi.

– Ha, nega uningiz chiqmay qoldi? Bul ishga qo‘l urmoqqa yuragingiz dov bermayotirmi? Ko‘z qo‘rqoq, qo‘l botir, deganlar.

– Agar yaxshi bir temirchi bo‘lsa, yasay bilamiz, – dedi Naqqosh o‘ylanqirab.

– Bir usta bor, Sarbonali degan. O‘zi temir, po‘lat, jezdan qilinaturgan jami buyumlarni yasay biladur, ammo o‘lgudek pulga o‘ch odam...

– Biz puldin qochmaymiz, shul ish bitsa bas, – dedi Navoiy. – Boring, o‘shal temirchi bila kelishib, sandiq soatni ko‘rib, andoza olib keling. Men sizga bir maktub yozib beray. Agar shuni uddalay olsangiz, tarixda nomingiz qolur.

Navoiyning so‘zi Naqqoshning g‘ayratiga g‘ayrat qo‘shdi. U bilagini shimarib, ishga kirishib ketdi...

Oradan ikki-uch oy o‘tgandan keyin temirchi bilan Naqqosh og‘ir bir «sandiq»ni ko‘tarib, Navoiyning mehmonxonasi to‘riga tik turg‘izib qo‘yishdi.

O‘sha kuni kechqurun Navoiy naqqoshning hunarini ko‘rsatish uchun o‘zining yaqin do‘stlarini taklif etdi.

Soat roppa-rosa yetti bo‘lganda sandiqning qopqog‘i jaranglab ochildi. Sandiq ichida temirdan yasalgan bir haykal tik turar edi, u qo‘lidagi temir tayoq bilan oldidagi yassi mis parchasiga yetti martaba urdi va eshik yopildi.

– Ofarin!

– Hoji Muhammad ustasi farang-da! – deyishdi mehmonlar yoqalarini ushlab.

— Har soat sandiq ochilib, ichidagi haykal, masalan, soat ikki bo‘lg‘onda ikki, uch bo‘lg‘onda uch marotaba jom chaladur va hokazo, — deb izoh berdi Navoiy xursand bo‘lib.

KITOBDORNING XATOSI

Navoiyning uyi suv quygandek jimjit, hamma oyoq uchida yurar, bir-birlari bilan shivirlashib gapirishar edi. Shoirning o‘zi hech kimni ko‘rishni istamay hujrasining eshigini ichidan berkitib olgan, bugun huzuriga hech kimni kiritmaslikni buyurgan edi.

Uning sodiq mulozimi Behlul har qancha ehtiyot qilsa ham, goh bir narsaga turtinib ketar, goh biror buyumni qo‘lidan tushirib yuborib labini tishlab qolar edi.

Navoiyning kitobdori xoja Muhammad Naqqosh o‘z buyumlarini yig‘ishtirib, bu uyni tark etishga hozirlanardi. U ayb ish qilib qo‘ygan boladek yerdan ko‘zini uzolmas, birovning betiga tik qaray olmas edi.

Bundan ikki oycha ilgari shunday hodisa ro‘y bergan edi:

Navoiy kitobdorini huzuriga chaqirib:

— Xoja Dehdorg‘a Jomiy hazratlarining devonlarini bering. Ani boshqa sovg‘alar bila Ya‘qubbekka

yibormoqchimiz. Dehdor bizdin Tabriz sultonina elchi bo‘lib boradur, – degan edi.

Kitobdor indamay bosh egib chiqib ketdi. Keyingi vaqtlarda uning butun fikri-zikri yangi bir soat yasash bilan band edi.

Shuning uchun Muhammad Naqqosh o‘z xayoli bilan bo‘lib, Navoiy aytgan kitob o‘rniga boshqa bir kitobni – Ibn Arabiyning «Futuhoti Makkiya» degan kitobini elchiga berib yubordi, chunki Jomiy devoni bilan Ibn Arabiy kitobining muqovasi bir xil, ustki ko‘rinishidan bu ikki kitobni bir-biridan ajratib bo‘lmas edi. Xoja Dehdor ham kitobni ochib qaramay, uni boshqa qimmatbaho buyumlar orasiga joylab qo‘ydi.

Sahrolar, vohalar, olag‘ovur bozorli shaharlar, suv quygandek jimjit qishloq ko‘chalaridan o‘tib, bir navkari bilan Dehdor Tabriz shahriga yetib keldi. Turkman sultoni uni uzoq kuttirmay qabul qildi.

Ya‘qubbek hali yosh bo‘lsa ham, eron va arab tillarini yaxshi bilar, barcha turkiy tillarda yozilgan kitoblarni o‘qib tushunar edi.

U o‘zidan ilgari o‘tgan turkman sultonlaridek Hirotga qarshi dushmanlik siyosatini yurgizmas, aksincha, Husayn Boyqaro bilan do‘stlik shevasida so‘zlashishga urinardi. Navoiyning sharofati bilan Hirot va Tabriz o‘rtasidagi aloqa iplari kundan-kunga mustahkamlanmoqda edi.

Ya‘qubbek Navoiyga ixlosmand bo‘lib, uning g‘azallarini yodlab yurardi. O‘z poytaxtida shuncha mashhur shoirlar. san’atkorlarni to‘plagan sulton

Husaynga havasi kelib, u bilan yaqinlashishga, har qadamda unga taqlid qilishga urinardi.

Husayn Boyqaro Alisher bilan turkman sultoni bir-birlariga sovg'a-salom yuborib turishlaridan xabardor, ularning do'stligidan o'z mavqeini mustahkamlash uchun foydalanishga urinar edi. Shoir G'arbiy Eron bilan Xuroson o'rtasidagi eski adovatlarning o'rtadan ko'tarilishiga yordam qilayotgani unga ayon edi.

Ya'qubbek o'zbekcha, turkmancha so'zlarni aralashtirib, eng oldin Husayn Boyqaroning, keyin Alisherning sog'lig'ini so'radi va elchining yo'lda qanday kelganini surishtirdi.

– Yo'lda hormadingizmi? Yuragingiz siqilmadimi?

Dehdorning ikki beti qip-qizil, safar unga yoqqani bilinib turardi.

– Yo'q, a'lo hazrat, charchamadim, zerikmadim ham, yo'lda hamrohim bor edi, – dedi sultonning turkmancha qilib qirdirgan qop-qora soqoliga qarab.

– Yo'ldoshlari kim o'ldi ekan, bilsak bo'lurmu?

– Mavlono Abdurahmon Jomiy hazratlari!.. – Ya'qubbekning taajjublanganini payqab, qo'shib qo'ydi: – To'g'risi, ul kishining g'azallari. Ul zoti bobarakotning devonlarin Alisherbek janoblaridin sovg'a qilib keltirdim. Yo'lda zerikkanimda ul muqaddas kitobni ochib, hikmat xazinasini bo'lg'on she'rlarni o'qir, ko'nglim bul foniy dunyo tashvishlaridin forig' bo'lib, abadiyat shu'lasini bila munavvar bo'lur erdi va...

Ya'qubbek uning tumtaroqli so'zlarini oxirigacha eshitib, qo'ldan kitobni oldi va birinchi sahifasini ochib, rangi o'zgarib ketdi, ko'zlarini javdiratib, shosha-pisha kitobni varaqlay boshladi. Yo'lda topib olgan hamyonidan tilla emas, mis chaqa chiqib qolgan kishidek lablari so'ljaydi.

Keyin Xoja Dehdorga tikilib qarab qoldi: «Navoiyning elchisi meni kalaka qilayotir», degan fikr keldi xayoliga va qoni qaynab ketdi. Boshqa odamning elchisi bo'lganda bu mahmadana kimsani zindonga yubortirardi. Lekin ulug' Navoiyning yuborgan elchisini hurmatsizlash – shoirning o'zini hurmatsizlash. U fikr-mulohaza bilan o'z g'azabini so'ndirishga urindi. Ehtimol, elchi o'zining qanday kitob olib kelganidan bexabardir. Eng oldin bir sinab ko'rish kerak.

– Janoblari yo'lda, rostdan ham mavlono Jomiyning g'azallarini mutolaa etib keldilarmi?

Ya'qubbekning avzoyidan katta bir xatoga yo'l qo'yganini payqab qolgan Dehdor shubhaga tushib:

– Ilkingizdagi kitob mavlono Jomiy hazratlarining kulliyotlari emasmu? – deb so'radi. Uning rangi o'chgan, ko'zlari taka-puka edi.

– Yo'q. Ibn Arabiyning «Futuhoti Makkiya»si. Siz yo'lda g'azal dagul, tavorix kitobi o'qib kelgansiz...

– Yo'lda hech nima o'qimadim... Zoti oliy meni kechirsinlar. Voajab! Kitobdor hoji Muhammad ilkinga boshqa kitobni tutqizg'on erkan. Ochib ham qaramabdurmen, – deb peshanasiga urdi Dehdor.

– Buning ustina siza yolgʻon soʻzlarni aytdim. Befahmligim, yolgʻonchiligim uchun har qanday jazogʻa mustahiqmen. Men eshak boʻlmasam, ilkimga berilgan kitobni ochib qaramasmu erdim. Axtachigʻa buyuring, ogʻzimgʻa yugan solib, meni eshaklar yonigʻa bogʻlasin. Men huzuringizda beadablik qildim...

Ikki daqiqa ilgari ikki beti qip-qizil, koʻkragi kerilgan, koʻzlarida ishonch chaqnab turgan Xoja Dehdor birpasda suvga tushgan nondek boʻkib qoldi. Yaʼqubbek uning devordek oqargan yuziga, bukchaygan qomatiga qarab:

– Agar ulugʻ shoirning vakili oʻlmasaydingiz, xuddi siz talab etgan jazoni berajak edim, siza boshqa bir jazo oʻylab qoʻydim... jazosina, – deb miyigʻida kuldi-da, biroz toʻxtab soʻzida davom etdi: – Olti oyli bir qoʻzining etini yegaysiz; terisidan janoblarina choʻgirma tikdirib berayin.

– Bu men uchun jazo ermas, ulugʻ mukofot. Kaminaning purishtaho ekanligidin xabarlarini bor ekan-da. Shunday, siz aytgʻoningizdek boʻlsin. Podshoning amri vojib...

Yaʼqubbek kulib kitobdorini chaqirtirdi. Novcha, oriqliq, echki soqol kitobdor kirib taʼzim qildi-da, sulton uzatgan kitobni peshonasiga tegizdi va uni varaqlab boshini koʻtardi. Uning chehrasida: «Bul kitob bizning kitobxonada bor-ku», degan maʼno bor edi. Yaʼqubbek bu ifodani uqib, unga qattiq tikilib qoʻydi. Chol bu qarashning maʼnosini anglab, aytadigan gapini yutib, bosh egdi-yu, chiqib ketdi.

Xoja Dehdor maqtanchoq bo'lsa ham, tanti, mard, ichida sir saqlamaydigan odam edi. Tabrizdagi bema'ni maqtanchoqligi esiga tushganda, uyalganidan yerga kirib ketgudek bo'lsa ham, bu ishni Navoiydan yashirishni o'ziga ep ko'rmadi. Agar bu gaplarni shoir boshqa odamdan eshitsa, u vaqtda Hirotga bosh ko'tarib yurolmasligini bilardi.

U Hirotga qaytgandan so'ng, Navoiyga Ya'qub-bekning nomasi va sovg'alarini topshirar ekan:

– Hoji Muhammad huzurida sizga aytaturgan gapim bor, – deb qoldi.

«Bir ishkal chiqmadimikin...» deb xavotir olgan Navoiy darhol kitobdorni chaqirtirdi. Uchalalari bir yerga to'planganlaridan keyin Xoja Dehdor Tabrizda bo'lgan gaplarni ipidan ignasigacha gapirib berdi. Navoiyning gapirishga ham majoli qolmay, yerga qarab qolganini ko'rgach:

– Men har qandog' jazog'a loyiqmen. Buyuring, yalang'och badaning'a ellik, oltmish tayoq ursinlar, – dedi.

– Jazo bila bu sharmandalikni yuvib, tayoq bila qilingan xatoni tuzatib bo'lmas, – dedi shoir tilga kirib. – Ikkingiz bir bo'lib, mening shoximni sindirdingiz. Siz-ku mayli, lekin Hoji Muhammad kabi serhafsala odamdin bu yanglig' ishning sodir bo'lg'onig'a hayronmen...

Shoir gapini tamomlay olmay boshini ushlab qoldi. Uning yuzi bo'riqib, ikki chakkasi lo'qillab og'riy

boshladi, ko'zi tinib, atrofidagi narsalar charx urayotganga o'xshardi. Xoja Dehdor uning ahvolini bilib darhol yostiq keltirdi, yotqizib, boshini asta uqalay boshladi.

Hoji Muhammadning ko'ziga ham dunyo tor ko'rinib ketdi. Qani endi yer yorilsa-yu, kirib ketsa...

U kitobxonada uh tortib, u yoqdan-bu yoqqa yurar ekan, hafsalasizligi uchun o'zini o'zi koyir, soqolining mo'ylarini bittalab yular edi. «Men o'lgur, kitobni Dehdorga bermoqdin avval ochib qarasam o'larmi erdim. Hay attang, emdi Navoiyning ko'zlariga qandoq qaraymen. Bul uyda qandoq qilib bosh ko'tarib yuradurmen. Shoir har safar meni ko'rganlarida Tabrizda yuz bergan xunuk voqea yodlarig'a tushib ko'ngillari buziladur, yaxshisi ul janobdin javob so'rab, o'zimga boshqa joy axtaray...», deb o'ylar edi u. Uzoq mulohazadan so'ng, u shu qarorini amalga oshirmoqchi bo'ldi. Ko'pdan buyon Badiuzzamon uni xizmatiga chorlayotgan edi.

Navoiy uning iltimosini diqqat bilan tinglab, uzri o'rinli ekanini payqadi va unga javob berib yubordi.

ENG QIMMAT SOVG'A

Mavlono Abdusamad juda xushxat kotib va mohir naqqosh edi. U yozgan xatni kishi ko'rib to'ymas, uning qalami bilan ko'chirilgan devonlarni qo'lga

olib varaqlash kishiga zavq bag‘ishlar edi. Sahoflar katta pul to‘lab, ustoz shoirlarning devonlarini unga ko‘chirtirar va foydasiga sotar edilar. Xullas, bu kotibning bozori chaqqon edi.

Abdusamad kotibning ta‘rifmi eshitgan Navoiy bir kuni uni o‘z huzuriga chaqirtirib, mavlono Jomiyning devonlarini ko‘chirib berishni taklif etdi va har misruga bir tangadan pul va‘da qildi.

Oradan uch oy o‘tgach, kotib Abdusamad topshirilgan ishni bajarib, va‘da qilingan pulni olib ketdi. Shoir devonni varaqlab o‘zida yo‘q xursand bo‘ldi. Kotib har bir so‘zni marvarid kabi satrlar ipiga mohirlik bilan tizgan edi.

Ustozini xursand qilish uchun shoir kitobni qo‘ltiqlaganicha Jomiyning uyi tomon yo‘l oldi. Mavlono odatdagidek, boshida oq do‘ppi, egnida kiftaki yaktak, mehmonxonasida bir arabiy kitobni mutolaa qilib o‘tirardi.

Navoiy eshikdan kirib salom berishi bilan kitobni xontaxta ustiga qo‘yib, o‘rnidan turmoqchi bo‘ldi. Shogird qartayib qolgan ustozning inqillab o‘rindan turishiga yo‘l qo‘ymay, borib ko‘rishdi.

Hol-ahvol so‘rashgach, Navoiy joylashib o‘tirib olib, devonni mezbonga ikki qo‘llab uzatdi-da:

– Har nuchuk bir ko‘zdan kechirib chiqilsa yaxshi bo‘lur erdi, – dedi. – Iltimos shulki, agar fursatlari bo‘lsa, muqobala qililsa – asl nusxasiga solishtirilsa... kotib g‘alat ko‘chirgan bo‘lsa ajab ermas.

Kitobni qo'lga olib varaqlar ekan, mavlono Jomiyning ajin bosgan yuzi yorishib, nursizlangan ko'zlari yiltiradi.

– Mavlono Abdusamadni xushnavis der erdilar, aytganlaricha bor ekan. Agar tab'i xatig'a monand bo'lsa, muqobalag'a hojat qolmaydur, har qalay, bir-ikki kun munda tursin, ko'zdin kechirali, – deb suhbatga xalal yetkazmasin degan maqsadda kitobni tokchaga qo'ydi va boshqa mavzuda so'z ochdi...

Ertasiga kechqurun Navoiy ustozinikiga borganda uning avzoyi boshqacharoq ekanini ko'rib hayratda qoldi. Jomiyning qoshlari chimirilgan, bir narsadan norozidek peshonasi tirishgan.

– Mavlono Abdusamad shakl uchun mazmuni qurbon qilibdur, – dedi u, ko'rpachaga o'tirib yuzlariga fotiha tortganlaridan keyin. – O'zi nihoyatda xushxat bo'lsa dog'i, ko'p yerlarni g'alat ko'chiribdur. Xatosiz misra, g'alatsiz matla yo'q. Ba'zi yerlarda bir-ikki misrani tushirib qoldiribdur.

Navoiy o'ng'aysiz ahvolga tushib: «Mavlono Abdusamaddin bul ishni kutmagan erdim», deb g'o'ldirab qo'ydi va ustozini uzatgan kitobni varaqlab, uning kiritgan ba'zi bir tuzatishlariga ko'zi tushdi.

– Agar sizning muborak qalamingiz bila isloh topsa, bul kitob kamina uchun noyob bir yodgorlik bo'lur erdi, – dedi u jilmayib.

– Agar tilagingiz shu bo'lsa, devonni boshdin-ayoq ko'rib chiqib, isloh qilayin, – dedi Jomiy, eng qadrli do'stining so'zini yerda qoldirmay.

Oradan bir necha kun o'tdi. Navoiy o'z binafshazorida aylanib yurgan vaqtda Jomiyning o'g'li salom berib kirdi-da, qo'lidagi kitobni uzatdi. Shoir o'z ustozining qo'li bilan isloh qilingan devonni olib, varaqladi-yu, jilmayib qo'ydi. Jomiy har bir misraga deyarli tuzatish kirgizgan, tushib qolgan satrlarni kitobning hoshiyasiga yozib qo'ygan edi. Garchi uning xati xattotlikni o'ziga kasb qilib olgan Abdusamadning xatidek bejirim bo'lmasa-da, Navoiyning ko'ziga juda chiroyli ko'rinib ketdi. Kitobning eng oxirgi varag'ida mavlono quyidagi hazilomuz qit'ani darj etgan edi:

*Xushnavise chu orazi xubon
Suxanamro ba xati xub orost.
Lek harjo dar o' zi sahv qalam
Goh chize fuzudu, gohe kost.
Kardam islohi on man az xati xesh
Garchi nomad chunonchi dil mexost.
Har chi o' karda bud bosuxanam
Ba xati o' qusur kardam rost.¹*

Navoiy bu parchani zavq bilan o'qib kulib qo'ydi. Ya'qubbek bir oycha ilgari yozgan xatida Navoiydan eng yaxshi ko'rgan kitoblari-dan birini yubo-

¹ U xushxat kotib so'zlarimni go'zallar yuziday bezabdi. Lekin qalami xato yurib, goh bir narsa qo'shibdi, goh kamaytiribdi. Garchi ko'ngil tilagan holga kelmasa ham, o'z qalamim bilan isloh qildim. So'zlarim ustida qancha uringan bo'lsa ham, uning xatiga halal yetkazdim.

rishni iltimos qilgan edi. Shoir unga sovg'a uchun mavlono Jomiyning o'z muborak qalami bilan isloh topgan shu devondan bo'lak kitob topolmadi. Xoja Dehdorning qo'liga bu kitobni topshirib, yana uni Tabrizga jo'natdi.

Navoiyning elchisi suvsiz cho'llar, ko'kalamzor vohalar, xaroba qishloqlar, olag'ovur shaharlarni bosib, Tabrizga yetib keldi. Dam olib o'ziga kelgandan keyin yuvinib-taranib, sultonning dargohiga qadam ranjida qildi. Ya'qubbek uni uzoq kuttirmay qabul qildi. Ro'parasida yana chertsa ikki betidan qon tomadigan barvasta xojaning ta'zim qilib turganini ko'rgach, uning o'tgan safardagi maqtanchoqligini eslab, kulgidan o'zini arang tutib qoldi. Navoiyning nomasini o'qigach, elchiga yaqinroq kelishni buyurdi. Xoja Dehdor yukunib uning taxti oldiga bordi va qo'lidagi kitobni uzatdi. Sulton kitobni olib varaqlar ekan, yuzida iliq tabassum paydo bo'ldi, viqorli jiddiyligidan asar qolmadi. Ayniqsa so'nggi varaqdagi qit'ani o'qib, o'zida yo'q xursand bo'lib ketdi, uch martaba o'qib uni yod olvolgandan keyin, Jomiyning qo'li bilan yozilgan satrlarni ko'ziga surtib:

– Men umrimda hech kimsadan bu qadar qimmatbaho sovg'a olmamish edim, – deb qo'ydi.

MUNDARIJA

Yaxshining sharofati.....	3
Pahlavon Muhammadning hazili.....	11
«Bog‘i Shamol» bo‘sag‘asida.....	29
Xoja Dehdor hangomasi.....	36
Hirotdorug‘asi.....	47
Sehrlisoz.....	57
Sandiqsoat.....	65
Kitobdorning xatosi.....	69
Eng qimmat sovg‘a.....	75

Mirkarim OSIM

SEHRLI SO‘Z

Ikkinchi nashr

*Muharrir Davron Ulug‘murodov
Badiiy muharrir Maftuna Vaxxobova
Texnik muharrir Yelena Tolochko
Musahhih Umida Rajabova
Matn teruvchi Gulchehra Azizova*

Litsenziya raqami AI № 163. 09.11.2009. Bosishga 2019-yil 18-iyunda ruxsat etildi. Bichimi 60×84¹/₁₆. Ofset qog‘ozi. School garniturasi. Shartli bosma tabog‘i 4,65. Nashr tabog‘i 3,03. Adadi 10000 nusxa. Shartnoma № 77—2019. Buyurtma № 19-348.

Original maket Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligining Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyida tayyorlandi. 100011, Toshkent, Navoiy ko‘chasi, 30.

Telefon: +998-71244-10-45. Faks: +998-71244-58-55.

Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligining «O‘zbekiston» nashriyot-matbaa ijodiy uyida chop etildi. 100011, Toshkent, Navoiy ko‘chasi, 30.

**Cho'lpon nomidagi
nashriyot-matbaa ijodiy uyi**

ISBN 978-9943-05-945-0

9 789943 059450